

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

ХОЛМСЬКИЙ ЄПАРХІАЛЬНИЙ ОСЕРЕДОК ЧАСІВ КОРОЛЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА: МІФ ЯК МІФОТВОРЧІСТЬ

Упродовж останнього десятиліття спостерігається помітне зростання інтересу до усе ще належно не сприйнятого в його справжньому історично-культурному значенні одного з найяскравіших феноменів східноєвропейської історії XIII ст. – холмського середовища короля Данила Романовича (1201–1264) 1240–1250-х років. Те, що належне відкриття приходить так пізно, зумовило складне переплетення різнорідних чинників, головним з яких виступає традиційний для України останніх століть російський імперський диктат, з одного боку, й виведене від його всепроникаючої дії вільне чи підневільне повторення накинутих відповідними зусиллями історичних догм – з іншого. Немало звідтіля ж (хоча, звісно, не тільки) походить також актуальний все ще й надалі надто скромний стан студій над історичною та культурною спадщиною княжої доби в Україні. Започаткування як довготривалого, так і неунікнено болючого вивільнення від всюдисущого та “всеблагодатного” “старшобратського чобота” разом з поступовим переходом життя у нововідмежованій і, внаслідок такої новизни, – попри повних двадцять вісім із “сорока біблейських літ”, – ще й досить мало відірваній частині “табору” до форм, відмінних від незмінно всевинищуючого табірною примусу, не пройшов безслідно. Він, зокрема, послужив поштовхом до радикального переосмислення – принаймні, як це звично відбувається, зусиллями окремих дослідників – сукупності дотеперішніх поглядів щодо своєрідності історичного процесу на українському ґрунті в усьому якнайширшому розмаїтті його конкретних виявів.

Розгортання цього перегляду немало сприяв також прихід до науки покоління, вихованого й самоствердженого вже поза табірною ідеологією зі сталим набором її незмінних “принад”, заснованих на неухильному незмінному дотриманні накинутого згори тягаря “непорушного авторитету” за рішучої непотрібності самостійного, повноцінного мислення. У поповненому свіжими силами, немало оновленому та функціонуючому за умов постійного трансформування професійному середовищі поступово складалася органічна потреба вдатися до джерел, втім і заново – до уже давніше засвоєних. Рішуче повернення до мислення не могло пройти без наслідків і стало визначальною передумовою нового етапу сприйняття національної традиції. Воно, зокрема, зумовило відкриття – навіть поміж давно прочитаним та, нібито, достатньо добре опанованим – немало такого, що здатне формувати цілком відмінне – від донедавна так званого “загальноприйнятого” – відчитання багатьох фактів і явищ історичної дійсності, поступове переосмислення її широкого внутрішнього контексту.

Це також стосується і періоду переходу західноукраїнських земель у XIII ст. від засвоєної на місцевому ґрунті й успадкованої з досвідом попередньої доби

закоріненій упродовж декількох попередніх століть давнішої київської моделі як до нового способу внутрішньої організації, так і відмінних форм самого існування. Одним з найважливіших, визначального значення моментів тодішньої ситуації, насамперед з огляду історичної перспективи, сприймається виразне посилення ролі елементу західної складової у тому культурно-історичному синтезі, який проходив на західноукраїнських землях. Оновлення стало не тільки домінуючим чинником історичного процесу на місцевому ґрунті, а й, водночас, тим фактором, який принципово відрізняв тутешній контекст від решти українських земель (не кажучи про віддалені північно-східні терени історичної київської країни) як за умов пізньої княжої доби, так і на наступному етапі розвитку – вже періоду “підлитовської” та “підпольської” України.

Звільнення від натиску накинутаго із цілковито відмінного за всією сукупністю його прикметних ознак, немало віддаленого та чужого досвіду, ніяк не співвіднесеного з власними українськими реаліями контексту, з цілковито чужорідною для української дійсності навіть самою понятійною логікою “монгольської” та “післямонгольської” доби, дало свої наслідки. Найважливішим з них стало відкриття й сприйняття зовсім іншого характеру еволюції тогочасної національної традиції на західноукраїнському ґрунті. За таких обставин Холм короля Данила Романовича заново відкрито як унікальний для східноєвропейського регіону свого часу приклад самобутнього вияву свідомих концентрованих зусиль, спрямованих на розбудову й утвердження нових історичних реалій¹. У такому освітленні з неодмінним переосмисленням цілісного комплексу явищ епохи постає засновник та образ його міста поступово здатні прибирати цілком інакшого, властивого їм від самого початку яскравого індивідуального сенсу та наповнення у так само немало оновленому відповідному засвоєнні широкого контексту доби.

Сприйняття Холму періоду його стрімкого короткотривалого злету в середині XIII ст. немало ускладнює малочисельність джерел до початкової історії середовища. Їх, фактично, обмежено скупим викладом Холмського літопису короля Данила Романовича, втім, здатний перекопати новітній досвід, – так само все ще як засвоєного, так і – щобільше – осмисленого вкрай недостатньо та поверхово². Щойно останнім часом перекази унікальної холмської хроніки істотніше доповнили матеріали розпочатих та проведених, поки, в скромному, стосовно їх потенціалу, обсязі археологічних досліджень. Хоча навіть із ними самими, не кажучи про інтерпретацію їх результатів, поки існує немало очевидних,

¹ Планомірне вивчення холмського феномену середини XIII ст. за актуального стану історичних досліджень в Україні належить майбутньому. Найдокладніше його своєрідність як окремого унікального явища досі вдалося показати на прикладі вступного аналізу місцевої будівельної практики: *Александрович В. Холмське будівництво короля Данила Романовича Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2015. С. 34–66. Пор. також новіший огляд ширшого контексту місцевої традиції: *Його ж. Холм князя і короля Данила Романовича Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович (Славені постаті Середньовіччя*. Вип. 3). Біла Церква, 2013. С. 163–202. Для порівняння див. давні-

ший короткий виклад: *Ричка В. Холмський проект Данила Галицького Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 13: Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Збірник наукових праць. Львів, 2006–2007. С. 103–109.

² Показовим свідченням став, зокрема, новіший аналіз лаконічного літописного викладу про холмські храми та відповідної літератури: *Александрович В. Мистецькі сюжети холмського літопису князя Данила Романовича: нотатки до відчитання, сприйняття та інтерпретації джерела Український археографічний щорічник*. Нова серія. Вип. 13–14. Київ, 2009. С. 38–72.

³ Яскравим їх прикладом холмського родоводу виявилось, зокрема, новіша колек-

втім, – нерідко також цілком рукотворного походження та зовсім свіжої дати проблем³.

Проте аналіз навіть найновішої літератури здатний переконати, що й на тлі новітніх, набагато ширших перспектив наукового досвіду та за використання сучасних методів опрацювання доступних різномірних відомостей при їх трактуванні не обходиться без працьовитих зусиль, схильних – під прикриттям, нібито, ерудиційного переосмислення давніших поглядів та поглибленого аналізу джерел – пропонувати міркування, немало віддалені від коректного, прийнятного опису автентичних фактів і явищ історичної дійсності. Як правило, вони розвивають індивідуальні захоплення поодиноких авторів попередніми, чорновими, побічного походження робочими гіпотезами, не перевіреними належним зіставленням поодиноких прийнятих аргументів та їх внутрішнього співвідношення й, здебільшого, виявляються заснованими, насамперед, на надалі повсюдно залюбки практикованому показовому “тлумаченні непрочитаних джерел”. Внаслідок цього опрацьовані із залученням так сформованих засад “бачення”, переважно, здатні реалізувати, найперше, давніше короткочасне захоплення того чи іншого автора, зовсім незаслужено наділене всіма ознаками, немовби, твердого переконання, поспішно й безпідставно утвердженого в такому статусі. З такими підходами замість історії, послідовно вибудованої на докладно розглянутих й осмислених автентичних джерельних переказах з епохи, фактично, подається притаманна іншій стадії наукової свідомості відмежована від достовірної історичної дійсності, немало облегшена за характером та методом і, внаслідок цього, – з огляду загальноновизнаних наукових критеріїв – відверто “натхненна” “посилена літературна творчість” на теми історії. Вона схильна самовіддано презентуватися, немовби, наділеною усією притягальністю “глибокого переосмислення”. Проте, попри зовнішній блиск, при докладнішому, прискіпливішому розгляді, насправді, виявляється нічим не співвіднесеним із загальноприйнятими завданнями науки, відверто паразитуючим на шаруванням, призначеним засвідчити, насамперед, якийсь, нібито, особливий ерудиційний потенціал та статус свого отця і творця. Хоча насправді виявляється реально нездатною піднятися понад тільки зовні ерудиційно забарвленою рядовою позанаукового наповнення вигадкою.

Новішим прикладом, власне, такої цілком довільної й нічим не стриманої “самостійної і незалежної” творчості на автентичному матеріалі історії – як у сумі залучених аргументів, так і водночас їх викладу – виявляється нещодавно висловлене “остаточне й тверде переконання”, нібито загальноприйняте серед дотеперішньої літератури функціонування у Холмі за часів короля Данила Романовича, починаючи від 1240-х років, окремої єпископської кафедри не повинно відповідати дійсності. Їй, немовби, належалося з’явитися щойно аж лишень з початком наступного століття – на тлі зовсім маловідомих уже

тивна монографія знаного архітектурного ансамблю з вежею у найближчій холмській околиці на території села Стовп (польськ.: Stołpie), див.: *Александрович В.* Здобутки і прорахунки найновіших студій над вежею у селі Стовп (Столл’є) поблизу Холму [рец. на кн.:] *Zespół wieżowy w Stołpiu. Badania 2003–2005 / Pod redakcją Andrzeja Buko.* Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN; Instytut Archeologii UW, 2009. 375 s. *Княжа доба: істо-*

рія і культура. Вип. 4 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2011. С. 289–301.

⁴ *Толочко А. П.* Основание Холмской епископии *Palaeoslavica.* Cambridge, 2017. Vol. 25, No 1. С. 254–277. Пор. найближчі за часом давніші короткі міркування з відповідного приводу: *Jusupović A.* “Богу же изволившю Даниль сода градъ Холмъ”. *Geneza Chełma i jego biskupstwa Rocznik Instytutu Europy Śród-kowo-Wschodniej.* R. 12 (2014), zesz. 6: Daniel

нині заходів з організації Галицької митрополії і, власне, конкретно на потребу утвердження самої цієї митрополії⁴. Запропонована версія, звично для ситуації XIII ст., немало заснована, насамперед, на тлумаченні нечисленних фактів, почерпнутих з літописного викладу, до якого у відповідному інтересі неодноразово незмінно вдавалися й давніше. Проте коли для попередників існування холмської кафедри уже в початковий період функціонування міста, за умов його тодішнього стрімкого недовготривалого, як невдовзі виявилось, піднесення ніколи і ні в чому не підпадало під сумнів, то зазначений найновіший погляд з відповідного приводу чується зобов'язаним таку можливість не тільки заперечити, а й навіть відкинути категорично.

Оскільки літопис подає холмську кафедру як переведену з Угровська, нова візія так само чулася до обов'язку стягнути попереднього, угровського етапу її історії. Однак нове трактування рішуче спростовує можливість функціонування так само й угровської єпископської кафедри. З цього огляду показовим сприймається яскраво виражений "шарм", приділений наведеним висловлюванням про само місто: "В начале XIII в. Угровск оказывается (за умови визнання появи в ньому владичої кафедри – В. А.) в ряду таких значительнейших городских центров и княжеских столиц, получивших епископские кафедры, как Рязань (учр. 1207 г.) и Владимир Суздальский (1214 г.). На их фоне он выглядит не просто аномально, но прямо-таки противоестественно. Угровск – заштатный городок. До предполагаемого времени учреждения в нем епископии он и упоминается-то только в составе перечней таких же ничем не приметных крепостей на вольнской "украине"⁵. Гостронегативне наповнення (а навіть і переповнення) наведеного висловлювання аж надто очевидне. Однак прискіпливіший читач, якому до того випало не упустити нагоди уважно переглядати й сам літопис, навряд чи спроможний не зауважити в такому розумуванні очевидного моменту, якнайвиразніше, власне, "противоестественного". Насамперед, незрозуміло зовсім, при чому тут аж так широко закроєне "начало XIII в.", оскільки поява угровської єпископської кафедри, нібито, ще на самому його початку – винятково ні на чому не засноване "праздное рассуждение", знане з давнішої літератури⁶, проте не тільки позбавлене будь-яких підстав, а й водночас цілковито "противоестественное". Ніяких слідів діяльності короля Данила Романовича на угровському ґрунті вже на самих початках розгортання

Romanowicz i jego czasy. S. 17–20. Про єпископську кафедру тут йдеться, насамперед, у контексті її переведення з Угровська, де вона функціонувала перед Холмом.

⁵ Толочко А. П. Основание... С. 259.

⁶ Див.: Поптэ А. Приложение II: Епископы Древней Руси (конец X – середина XIII в.). Щапов Я. Н. Государство и церковь в Древней Руси XI–XIII вв. Москва, 1989. С. 213; Щапов Я. Н. Государство... С. 52; Поптэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси Подскальски (Подскальскы) Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.). Санкт-Петербург, 1996. С. 464–465, прим. 12.

⁷ Ипатьевская летопись Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). Т. 2. Москва, 1998. Стб. 732. Цей винятково істотний момент біографії короля досі не викликав

належного зацікавлення, показовим свідченням чого сприймається відсутність уваги до нього в новішому, найдокладнішому огляді біографічних відомостей знаменитого володаря: Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 1). Kraków, 2012. S. 93–98. Втім, для польського автора така постава з певних міркувань видається зрозумілою. Не випадало б, однак, не відзначити цього факту як одного з прикладів притаманного викладові певного недооцінювання постаті знаменитого українського володаря: Александрович В. "Щастя" короля Данила Романовича [реп. на кн.:] Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna

активності, відзначених знаним походом “на ляхів” 1217 р. та відвоюванням від них не так давно загарбаних на лівому березі Бугу земель⁷, шукати не випадає. Відсутні будь-які відкликання до функціонування угровської єпархії також і з наступного десятиліття. Щобільше, єдиний віднотований на сторінках літопису у зв'язку з Угровськом єпископ Асаф (докладніше про нього див. далі) у джерелах фігурує зі статусом владики Володимирського ще під 1229 р. як претендент на вакантний тоді престіл новгородських архієпископів⁸. Тобто, “угровським” він, логічно, мав би, очевидно, стати щойно після цього. Намагання побачити в ньому іншу особу, як побачимо, виводяться, винятково, від потреби такого “розподілу” й не здатні мати під собою найменшої підстави. Тому перенесення владики до Угровська, отож і заснування самої єпархії, могло відбутися не раніше, очевидно, як уже в 30-х роках⁹, отже, – в достатньо істотному віддаленні від прийнятого в наведеному висловлюванні початку століття. Таке ж датування для міста й осередку пропонує також опрацьована досі історично обумовлена, хоча й винятково скромно засвідчена в літописному викладі, хронологія розвитку самого Угровська¹⁰.

Отже, некритично, без належного заглиблення перейняте від попередників вказане, нібито, раннє функціонування кафедри в автентичному історичному угровському контексті виявляється, щонайменше, суцільним непорозумінням. Дивно, що критично налаштованому авторові цього, якось, вдалося не зауважити зовсім. Звідсіля, відповідно, таким же курйозом повинні бути визнані й зазначені міркування про місто як певний осередок, у незрозумілий спосіб цілковито позбавлені адекватного розуміння фактору його локалізованого в конкретному вузькому часовому відрізку недовготривалого піднесення та визначеної ним

(Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. – Т. 1). – Kraków: Avalon, 2012. – 538 s. Княжа доба: історія і культура. Вип. 9. С. 348–350. Втім, Даріуш Домбровський запропонував погляд, нібито “градець малъ”, “bęдаґу зарефне родзajem страґнициу, powstał prawdopodobnie niedługo po odbiciu z rąk polskich Zabuża, czyli po 1217/1218 r.”: Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydali, wstępem y przypisami opatrzyli D. Dąbrowski, A. Jusupović przy współpracy I. Jurijewej, A. Majorowa i T. Wiłkuł *Pomniki Dziejowe Polski*. Seria II. Т. XVI. Kraków; Warszawa, 2017. S. 396, przyp. 1048. Пор.: Dąbrowski D. Учредительная деятельность Даниила Романовича в свете Галицко-Волынской летописи *Русин. Международный исторический журнал*. 2014. № 2(36). С. 135. Однак такий погляд цілковито перекреслює скупю викладену в літописному переказі найдавнішу холмську хронологію, про неї див.: Александрович В. Холм... С. 163–169; Biko A., Dzieńkowski T., Gołub S. Rezydencja książęca na “Wysokiej gorze” w Chełmie w świetle wyników badań archeologicznych z lat 2010–2012 *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 7 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2013. С. 182 (при цьому наведено відкликання до “wzmiankowanego w Kronice halicko-wo-

łyńskiej małego gródka z lat 20. XIII wieku”: Ibidem. С. 183); Biko A., Dobrowolski R., Dzieńkowski T., Gołub S., Petryk W., Rodzińska-Chorąży T. Palatium czy zespół rezydencjonalny? Północna część Góry Katedralnej w Chełmie (Wysoka Górka) w świetle wyników najnowszych badań *Sprawozdania Archeologiczne*. Т. 66. Kraków, 2014. S. 140–144, 152–154; Александрович В. Холмське будівництво... С. 37–45.

⁸ Новгородская Первая летопись старшего и младшего изводов. Москва; Ленинград, 1956. С. 68 (владику згадано як “Осафа, епископа володимирського велынского”); Софийская I летопись ПСРЛ. Т. 6, вып. 1. Москва, 2000. Стб. 284 (владику згадано як “Осифа Володимерскаго и Велынского”). У новітній літературі цей факт пригадав: Толочко П. П. Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. Київ, 2005. С. 330; *Его же*. Стаття 6731 года Галицко-Волынской летописи и время ее написания *Ruthenica*. Т. 4. Київ, 2005. С. 47.

⁹ Gil A. Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku (Archiwum Chełmskie. Т. 3). Lublin; Chełm, 1999. S. 65–67; Александрович В. Угровський епізод Александрович В., Войтович Л. Король... С. 82–84.

¹⁰ Александрович В. Угровський епізод. С. 82–92.

активнішої еволюції після того, як до міста виявилася привертнутою увага короля Данила Романовича. Ніби не так уже й пізніші за часом щодо прийнятого в зазначеному трактуванні для Угровська кінця 1210-х років, обидва ці моменти, насправді, згідно виступають явищем цілком інших культурно-історичної як ситуації, так і наповнення. Аналізоване нове критичне трактування угровської проблеми на очевидно дивний, все-таки, манер у непридатний для з'ясування спосіб виявилось не схильним враховувати цього зовсім.

Не випадало б, звісно, докладати зусиль для обґрунтування появи угровської владичої кафедри за певних немало особливих, як випадало би здогадуватися, обставин, фактично, на сторінках літописного оповідання не засвідчених ніяк. З відповідного приводу стверджено тільки: "Данилови бо княжащоу . во Володимѣрѣ созда градъ Оугорескъ . и постави во немъ пискоупа"¹¹. Інших відкликань до статусу, в якому мав функціонувати на той час Угровськ, на сторінках літопису шукати марно¹². Щобільше, однозначно молодший Холм "быс созданъ . Бѣимъ веленьемъ" в освітленні літописця так само ще за часу володимирського князювання: "Данилови бо княжащоу . во Володимѣрѣ [...]. издащоу [...] емоу по полю . и ловы дѣющоу . и видѣ мѣсто красно . и лѣсно на горѣ . собьходащоу окроугъ его полю..."¹³. Принаймні, наведене висловлювання зобов'язує виводити початки міста з контексту, власне, володимирського етапу біографії засновника.

Єдине доступне у джерелі відсилання до утворення угровської кафедри визначене не засвідченим на сторінках літопису в його реаліях зовсім "виходом" короля Данила Романовича з Володимира та перенесенням до нового центру в Холмі з призначенням того на адміністративний осередок володінь володимирського до того володаря¹⁴. Складення єпархіального середовища (хоча в даному конкретному випадку збігом обставин воно й не отримало шансів для подальшого повноцінного розвитку) акурат і віддзеркалює новий статус, здатний – тут не випадало би вдаватися до дискусії – постати тільки за певних, цілком конкретних обставин й на певному історичному етапі. З цього огляду твердити про Угровськ короля Данила Романовича як і все ще, нібито, надалі винятково "заштатний городок" – не тільки не зовсім коректно. Подібний погляд відзначений послідовним цілковитим ігноруванням найприкметнішої особливості розвитку міста періоду закладення місцевої кафедри – його немало відмінного від попереднього функціонування актуального призначення.

Літопис не зберіг мотивів появи нового єпископського осередку, як і, зрештою, – ширшого контексту тогочасних планів засновника загалом. Тому випадає тільки здогадуватися про пов'язання цього кроку з певними намірами на майбутнє. Очевидно, й справді якийсь час навколо Угровська могло розбудуватися щось з тих планів, які невдовзі у, закономірно, значно розвинутіший

¹¹ Ипатьевская летопись. Стб. 842.

¹² Тому бачити в ньому центр окремої адміністративної одиниці не випадало б (Александрович В. Угровський епізод. С. 82, приміт. 238), хоча такі пропозиції були, див.: Панишко С. Угровське князівство Данила Романовича Король Данило Романович і його місце в українській історії. Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 29–30 листопада 2001 р.). Львів, 2003. С. 58–65.

¹³ Толочко А. П. Основание... С. 265. Вибіркове (з цього приводу див. далі) цитування

за: Ипатьевская летопись. Стб. 842.

¹⁴ Александрович В. Угровський епізод. С. 82–85.

¹⁵ Проте навіть коли навколо Угровська, й справді, якийсь час розбудовувалися певні ширші плани, немає підстав закладати, нібито на початках свого існування Холм "miał... zapewne wspierać Uhrusk": Jusupović A. "Богу...". С. 17. Принаймні, доступний літописний виклад не дає для цього ніяких підстав, а літописна та археологічна хронологія початків Холму вказують на

та, безперечно, внаслідок цього, – вже істотно змінений, досконаліше розроблений версії реалізовано в Холмі¹⁵. Найпереконливішим доказом на користь такого висновку сприймаються віднайдені на терені Угровська залишки мурованої вежі місцевої резиденції¹⁶, з якою – переконує її осмислення – випадає співвідносити засвідчені початки мурованого оборонного будівництва у колі відповідного аспекту ініціатив короля Данила Романовича¹⁷. Проте практично не зафіксований у його конкретних виявах угровський епізод, найочевидніше, належить сприймати поза – через безперечне і виразне непорозуміння безпідставно приписаним місцевому середовищу – послідовно нівелюючим статусом, нібито, “заштатного городка”, розвинутим на явно зацікавленого забарвлення небажанні визнати безперечну принципову зміну його функціонування за умов відзначеного наступного етапу історичного розвитку. Уже один цей момент показує аналізовану пропозицію не виведеною від об’єктивного вивчення усього комплексу наявних джерел до проблеми – як прямої, так і опосередкованої вимови. Радше, перед нами наслідок наполегливого намагання утвердити певну свого часу зроджену в голові “концепцію”, засновану – виявляється – на безкритичному залученні помилкових у самих основах, з-поза реального історичного досвіду поглядів попередників¹⁸. До того ж, її запропоновано на тлі стійкого небажання враховувати увесь наявний спектр джерельних переказів, а не тільки вибрані з них – винятково з огляду їх придатності для підтвердження облюбованої, явно припалої до душі візії “крепостиц” волинської околиці, якими мав володіти, попри очевидний неухильний поступальний розвиток ситуації, вималюваний собі, нібито, незмінно все “незаметний князек”.

Коли появу угровської кафедри слушно виокремити з цілком безпідставно силоміць прилаштованого до неї контексту з-перед кінця 1210-х років, віднесеного до заснування єпархії зовсім штучно, вона здатна прибрати певного й достатньо виразного, об’єктивно притаманного їй історичного автентичного наповнення. Тому висловлене переконання, нібито зазначене часове зміщення “мало меняет дело”¹⁹ видає тільки очевидне нерозуміння самого історичного процесу, оскільки упродовж кінця 1210–1230-х років не тільки у відповідному регіоні, а й середовищі

його появу і стрімкий розвиток у короткому часі від кінця 1230-х років (див. далі), окрім угровських початків Холмської єпархії – поза будь-якими відсиланнями до можливого угровського контексту.

¹⁶ Угровську вежу віднайшов Олександр Цинкаловський ще на початку 1930-х років: *Цинкаловський О.* Стара Волинь і Волинське Полісся. Т. 2. Вінніпег, 1986. С. 477. Проте він не надав своїй знахідці якогось істотнішого значення. Приземні частини споруди знову віднайдено при археологічних дослідженнях у середині 1990-х років: *Мазурик Ю., Остапюк О.* Локалізація банти в літописному Угровську *Минуле і сучасне Волині й Полісся: край на межі тисячоліть. Матеріали X наукової історико-краєзнавчої конференції.* Луцьк, 2002. С. 128; *Іх же.* Археологічні дослідження літописного Угровська на Волині *Zamojsko-wołyńskie zeszyty muzealne.* Т. 1. Zamość, 2003. С. 54, 55, 56. На жаль, у давніших публікаціях цей винятковий – не тільки для культурного середовища

короля Данила Романовича, а й ширшого західноукраїнського контексту – значення об’єкт не отримав як адекватного відображення, так і належного осмислення, див.: *Александрович В.* Угровський епізод. С. 93–94.

¹⁷ На зазначеному трактуванні унікальної угровської вежі при okazji наголошено: *Александрович В.* Угровський епізод. С. 48, 57, 69, 75. Пор. принагідні відсилання: *Його ж.* Холмське будівництво... С. 92–95.

¹⁸ Такий підхід як одну з ширше стосованих прикмет методу автора відзначено: *Мусин А.* Некоторые мысли, возникающие после прочтения новых книг. Об “очерках начальной руси”, составленных Алексеем Петровичем Толочко [рец. на кн.]: *Толочко А. П.* Очерки начальной руси. Киев; Санкт-Петербург: Лаурис, 2015. 336 с. *Княжа доба: історія і культура.* Вип. 10: Святий Володимир Великий 1015–2015 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2016. С. 242–257.

¹⁹ *Толочко А. П.* Основание... С. 260.

самого Данила Романовича зайшли не малі зміни. Насправді, як уже була нагода відзначити, весь контекст ситуації 30-х років за всіма ознаками презентується цілком інакшим. Відмінність у ширшому значенні виводиться, насамперед, від переходу до Романовичів перед кінцем 1220-х років Луцька з волостю, внаслідок чого спадкоємці князя Романа Мстиславовича підпорядкували собі більшу частину Волині. Так давніше, нібито, “незаметный князек” (Данило Романович ніколи таким не виступав з огляду, хоча б, на постать батька) прибрав зовсім іншого становища у колі сучасників²⁰. На складеному внаслідок цього тлі твердження, немов цей винятково дієвий крок зі зміцнення статусу Романовичів “мало меняет дело”, здатне, мабуть, вказати, навіть, не так на цілковите нерозуміння найістотніших особливостей розвитку історичного процесу, як, радше, вперте небажання їх визнати у поєднанні з незмінним виразно зацікавленим трактуванням доступних фактів “на потребу”. Втім, такий підхід для автора – стала тенденція, свідчень якої у запропонованому “революційному” перекроєванні проблеми раннього функціонування Холмської єпархії вдається ідентифікувати набагато більше.

Піднесення Угровська та поява в ньому єпархіального осередку, власне, й віддзеркалюють цю надто скромно засвідчену в літописному викладі нову ситуацію на Волині, водночас виступаючи її безпосереднім не тільки наслідком, а й також продовженням. Вужчий сенс окреслило заснування владичої кафедри як – випадає здогадуватися – зі свого боку, теж одного з істотних кроків утвердження осередку в новопріданому йому статусі.

Ще одним яскравим прикладом того, наскільки сумнівнопроникливою виявляється новітня критична критика, сприймається наступне твердження стосовно ситуації після кінця 1210-х років без відкликання до можливих підстав: “Хотя и считается, что Даниил с тех пор создал себе столицу в Угровске и обосновался там, летопись подчеркивает, что и после захвата (sic!) “украины” (1217 р. – В. А.) Даниил продолжал жить с братом во Владимире”²¹. Воно, знову ж, видає незрозуміле для такого автора як О. Толочко несприйняття зміни реального становища короля Данила Романовича від кінця 1210-х років. Насправді перебуваючим в Угровську Данило Романович вперше зафіксований щойно під 1229 р.²² Датувати якусь його виразнішу активність на місцевому ґрунті ранішим часом немає ніяких підстав не тільки з огляду на саму цю дату, а й через відсутність будь-яких давніших вказівок на можливі угровські інтереси короля. Як водночас за малочисельності літописних свідчень до історії Угровська й відсутності позалітописних немає відомостей, нібито король, справді, “обосновался там”. Принаймні, сам літопис, як уже йшлося, не пропонує з цього приводу жодної якось виразніше сформульованої, чіткішої вказівки.

²⁰ На цій принципово важливій переміні статусу Романовичів на Волині наголосив ще: *Грушевський М.* Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Т. 3: До року 1340. Львів, 1905. С. 45. При осмисленні тогочасної історичної ситуації вона сприймається загально-визнаною. Пор. у новітній літературі: *Gil A.* Prawosławna eparchia... S. 58; *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz... S. 139–141; *Войтович Л.* Збирання Волинської землі *Александрович В., Войтович Л.* Король... С. 81.

²¹ Толочко А. П. Основание... С. 260–261.

²² Ипатьевская летопись. Стб. 758. Новітній

огляд початків угровського періоду біографії короля та їх контексту, незмінно простуючи за викладом літопису, в незрозумілий спосіб не спостеріг і не зауважив окремого угровського акценту в біографії короля: *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz... S. 240. Тут йдеться винятково про перенесення Угровської єпархії до Холму та намагання угровського владика Асафа посісти митрополичий престіл. Про своєрідність зазначеної угровської ситуації у новітній літературі див.: *Александрович В.* Угровський епізод. С. 82–83.

Угровськ – відомо – не відзначений багатшою історіографією, проте інтерес до нього Данила Романовича ще, нібито, наприкінці 1210-х років, як уже зазначено, – щось зовсім позбавлене будь-яких аргументів на сторінках знаного літописного викладу. Але, докладаючи наполегливих зусиль до утримання власного прогресивного бачення, автор через таке твердження – якнайочевидніше – віднайшов ще один вартісний (для самого себе), переконливий і дохідливий спосіб наголосити на безперечній – знову ж таки для нього самого – завідомій “нікчемності” “заштатного городка” й “крепостицы” “незаметного князька”, де владичою кафедри, всупереч цілком виразній та однозначній за вимовою літописній вказівці (докладніше див. далі), “не могло быть, потому что этого не могло быть никогда”. Окрім того, висловлений на так своєрідний спосіб погляд випадає сприймати, водночас, ще також очевидним індивідуальним посильним внеском самого О. Толочка до боротьби з поширенням, як стверджено, нібито, виразним завищенням тогочасного статусу Данила Романовича, серед виявів чого автор схильний трактувати й саму версію про заснування холмської кафедри²³. Відповідно заперечення існування обох єпархіальних осередків в очах критика повинно би бути наділеним видимими ознаками мало що не, так би мовити, “торжества історичної справедливості”. В очевидному поєднанні з якнайвиразніше бажаним для сучасного прогресивного автора осягненням власного наполегливого намагання поставити не зовсім любого, з усього видно, “князька” “на його місце”.

Виявом безперечного “наукового імперативу” так само сприймається твердження, немов би “считается”, що Данило Романович мав ліквідувати “свою” угровську кафедру²⁴. З відповідного приводу літопис, однак, ніби достатньо виразно та однозначно твердить про переведення нового єпархіального осередку до Холму²⁵, а не якусь “ліквідацію”, в можливості чого – на тлі церковних канонів – висловив сумнів і сам О. Толочко²⁶. Проте цілком дохідливо наведено в джерелі факту переведення у запропонованому огляді шукати марно й на це, як побачимо, віднаходяться свої достатньо конкретні причини.

Втім, при рішучому ігноруванні зазначеного ствердженого в літописному викладі переведення, заперечення історичності холмської єпархіального осередку часів короля Данила Романовича побачено навіть у відсутності угровської кафедри в переліку єпископій Київської митрополії щойно з... 1340-х років. Вказуючи на наявні там луцький та холмський церковні центри, автор ствердив: “Где-то среди них должна была бы фигурировать и угровская епископия, если бы она действительно существовала”²⁷. Як висновок: “ни одна нотиция не упоминает угровской епископии, и это является самым важным аргументом против ее историчности”²⁸. Однак залучений тут доказ є наслідком не тільки явного непорозуміння, а й очевидного безперечного (не варто гадати – наскільки мимовільного) підтасування фактів. Адже поодинокі кафедри джерело послідовно іменує винятково за головним осередком, тоді як Угровськ на той час не міг бути таким уже, фактично, упродовж цілого століття. Тому наведений висновок виявляється тільки ще одним показовим прикладом

²³ Толочко А. П. Основание... С. 260, примеч. 30.

²⁴ Там же. С. 260. Як це нерідко спостерігається у цитованій публікації, тут і надалі, хто повинен приховуватися за отим “считается” – не вказано.

²⁵ “бѣ бо преже того пискоупъ . Асафъ . Воугровський . иже скочи на столъ митро-

фольчъ . и за то свѣржень бы^с стола своего и переведена бы^с пискоупья во Холмъ”: Ипатьевская летопись. Стб. 740.

²⁶ “Не совсем ясно, как это возможно было бы сделать”: Толочко А. П. Основание... С. 260.

²⁷ Толочко А. П. Основание... С. 262.

²⁸ Там же. С. 261.

недоопрацювання усієї повноти закладеної у залученому джерельному переказі інформації з відповідного приводу – тобто очевидного поверхового його використання.

Найважливішим кроком при запереченні можливості існування утрової кафедри став аналіз вміщеного під 1223 р. літописного викладу з переліком, нібито, винятково – на переконання О. Толочка – володимирських архиєреїв: “в нем напрасно было бы искать упоминаний о епископах других (sic!) кафедр”²⁹ (чому саме “других кафедр” – залишилося поза рядком).

Згаданий короткий фрагмент є певним текстом, зовсім випадково – випадок здогадуватися – віднесеним до місця, на якому він зберігся у доступних списках літопису. Він нічим не пов’язаний з найближчими сусідніми оповіданнями і явно випадає з-поміж них. На початку після дати “Въ лѣѣ . ѡс . ѡ . ла” тут подано логічно незрозуміле зіставлення слів, найвиразніше, позбавлене початку: “Данило (sic!) и Василка . Романовичю бѡахоу Володимьрськыи пискоупѣ”³⁰. Отже, перед нами уривок певної розповіді, виокремлений зі свого первісного контексту, мабуть, – що видається вмотивованішим – доданий до вже готового викладу. При цьому він явно позбавлений початку. Остання обставина не завжди привертала належну увагу, внаслідок чого поставлена перед переліком дата всього запису подавалася, як у наведених прикладах, цілком довільно. Показовою сприймається уже навіть очевидна неузгодженість відмінків, у яких записано обидва імена Романовичів. Далі вміщено перелік чотирьох єпископів, що – логічно належить здогадуватися, виходячи зі стверженого перед тим, – повинні були перебувати один по одному на володимирській кафедрі за часів найближчих нащадків князя Романа Мстиславовича. Тобто, як випадало би закладати на підставі віднованого на престолі перед кінцем 1220-х років (див. вище) першого серед них – владики Асафа, – вони повинні були посідати престіл володимирських архиєреїв, що-найпізніше, від 1220-х до 1260-х років. Втім, оскільки Асафа подано як єдину в зазначеному списку особу для перших десятиліть, у зіставленні з іншими доступними свідченнями його активності, радше, випадало би навіть прийняти перебування владики на престолі ще від утвердження молодих Романовичів

²⁹ Толочко А. П. Основание... С. 263.

³⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 739. Очевидно, не інакше, як своєрідним “науковим курйозом” випадало би сприймати виклад початку відповідного літописного запису, наведений у присвяченій йому новітній спеціальній публікації. “Въ лѣѣ . ѡс . ѡ . ла Данило и Василка . Романовичю бѡахоу Володимьрськыи пискоупѣ” тут передано як: “В лѣта (ж) Данила и Василка . Романовичю” з помилковим у даті видання літопису відкликанням (ПСРЛ. Т. 2. М., 1996. Стб. 739), див.: Толочко П. Стаття... С. 47. Втім, таке відтворення оригінального запису не одинокі – аналогічне формулювання раніше вжито: Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л. Махновець. Київ, 1989. С. 379. Тому, можливо, в першому з наведених випадків, насправді, подано своєрідну “приховану” цитату, опрацьовану не без

впливу останнього видання.

³¹ Ипатьевская летопись. Стб. 731. Над такою можливістю задумався лише Петро Толочко, проте, за його визнанням, засвідчену в знаному літописному переліку володимирських архиєреїв часів Данила і Василька Романовичів початкову позицію “Йоасафа пояснити важко. Навряд чи він займав кафедру з перших князівських років Данила і Василька. З огляду на те, що в 1229 р. він був кандидатом у новгородські архієпископи, такий сумнів здається виправданим”: Толочко П. П. Давньоруські літописи... С. 330. Поданий висновок виходить від засади, ніби Йоасаф на час згаданого претендування ще не мав архиєрейського сану, у чому цілковито ігнорує добре знані самому авторові цієї версії наведені новгородські літописні свідчення, згідно з якими кандидував, власне, єпископ Володимирський.

у Володимирі 1215 р.³¹: “бѣ бо Асафъ . блжѣнии преподобнии стѣь Стѣе Горы . и потомъ бѣ Василѣи ѿ Стѣе Горы . и потомъ бѣ Микифоръ . прирокомъ Станило . бѣ бо слоуга Василковъ преже . и потомъ Коузма . кроткѣи прп^абнѣи смиренѣи . пискоупъ Володимѣрьскѣи”³². Якщо у так укладеному тексті залучена початкова формула “бѣахоу Володимѣрьскѣи пискоупъ” здатна вказати на наступний перелік, то далі наведено чотири імені, при четвертому з яких знову вміщено ще одне, окреме відсилання до його статусу володимирського владика: “и потомъ Коузма . кроткѣи прп^абнѣи смиренѣи . пискоупъ Володимѣрьскѣи”. Відкликання у короткому переліку до останнього з них ще раз окремо як єпископа Володимирського логічно випадало би також мотивувати іншим не відредагованим у джерелі повторенням.

Наступний аналогічний приклад так само відсутності належного, як видається, редагування пропонує відмінна формула відзначення походження при іменах двох перших владик: “бѣ бо Асафъ . блжѣнии преподобнии стѣь Стѣе Горы . и потомъ бѣ Василѣи ѿ Стѣе Горы”. Йдеться, як прийнято вважати, про їх обрання з-поміж ченців Зимненського Святогірського монастиря поблизу Володимира³³. Однак привертає увагу застосований у першому випадку незрозумілий для залученого контексту зворот “стѣь Стѣе Горы”, оскільки владика міг тільки виводитися з середовища ченців Святої гори, а святителем був у Володимирі. Особливо на тлі подальшого цілком звичного за таких обставин “ѿ Стѣе Горы”, не здатного викликати жодних додаткових запитань. Уважніший аналіз цієї лаконічної нотатки не тільки підтверджує уже відзначену на підставі розглянутого початкового формулювання фрагментарність розповіді, а й переконує, що відповідний текст, як уже йшлося, докладніше не опрацьовано. Найвірогідніше, його належалося би сприймати своєрідним, немов, чорнового характеру додатком до давнішого походження основної розповіді. Видається цілком очевидним, що, власне, на четвертому владичі Кузьмі володимирська частина аналізованого запису й повинна була завершитися. Показово, що згадані в цьому переліку владичі в тому ж порядку ще раз фігурують й у такому пізньому джерелі, як “Рукопис” київського унійного митрополита Лева (Кишки), заснованому, за твердженням владичі, на невідомому нині певному старшому переказі – 1558 р.³⁴ Одразу ж у продовженні наведеного переліку до “Рукопису” внесено ім’я знаного з літопису, самотній раз зафіксованого при викладі подій 1288 р. володимирського владичі Євсигнія³⁵. Втім, відсутність у цьому новішому переліку імен обох віднесених до володимирської кафедри владик пояснено просто: “исключение из этого помянника епископов Иоанна и его предшественника Иоасафа

³² Ипатьевская летопись. Стб. 740–741.

³³ Останньо так трактування заперечив Олександр Мусін, мотивуючи свій погляд пізнім, шойно з XVIII ст., походженням доступних документальних згадок про монастир як Святогірський: Мусін А. Зимненская икона Божией Матери, ее первоначальный узор и украшения из коралла в европейской религиозной культуре *Культура і мистецтво західноукраїнських земель 2011, 2012 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2019.* (друкується; тут же огляд новішого походження відсилань до Зимненського монас-

тиря як Святогірського: Там само.)

³⁴ Гіль А., *Скочилася І.* Володимирсько-Берестейська єпархія XVI–XVIII століть: історичні нариси. Львів, 2013. С. 16; *Скочилася І.* Поліптихи владик Володимирської та Галицької єпархій княжої доби. Спроба реконструкції за “Рукописом Кишки” та сфрагістичними пам’ятками Княжа доба: *історія і культура*. Вип. 8 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2014. С. 215.

³⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 919.

³⁶ Толочко А. П. Основание... С. 262, примеч. 36.

заставляє передполагати вплив летописи на формування цього сегмента перечня³⁶. Як бачимо, знову спрацював уже знаний залюбки стосований безвідмовний “рятівний феномен пізнішої безвартісної вставки”.

Далі після цього цитована стаття 1223 р. пропонує ще один, так само цілком незалежний від попереднього, з виличенням володимирських архиєреїв, текст, відведений, цього разу, інший – виразно позаволодимирській, як випало би визнати, темі. Тепер згадано заснування Холму з обіцянкою згодом розповісти про його закладення докладніше (чого не дотримано) й тут же в продовженні вказано на поставлення владики Іоана з кліросу володимирського собору. Ця так само вилучена з ширшого контексту нотатка в структурі тексту теж презентується зовсім самостійною й за всіма ознаками не здатна мати нічого спільного з наведеним перед тим списком володимирських архиєреїв. Тому переконання, що вміщені після поданого їх переліку наступні імена так само повинні, нібито, вказувати “володимирських єпископов, чьи каденции пришлись на годы правления (или жизни) Романовичей” й зазначене “володимирське” виличення “должно распространяться и на двух епископов, упомянутых в конце списка – Иоасафа и Иоанна”, – вони, “согласно буквальному смыслу текста, также принадлежат к числу владимирских владык “в лета Даниила и Василька”³⁷, зовсім очевидно, цілковито розходиться з дійсністю. Адже ніяк не зрозуміло, чому перелічені імена володимирських владик у доступному тексті виявилися розірваними холмською “історичною” вставкою. Насправді сама нотатка про двох останніх єпископів сприймається органічним продовженням вміщеного безпосередньо перед нею відкликання до заснування Холму – передбаченої у структурі літописного викладу, проте так і не написаної розповіді стосовно його початкової історії. У самому літописі згадка щодо поставлення владики “кназемь Даниломь” вміщена безпосередньо за записом стосовно заснування Холму та згаданим висловленням наміру розказати про нього докладніше: “Бѹ же изволившю . Даниль созда градъ . именовъ Холмъ . создание же его . иногда скажемъ . Бжиею же волею избранъ бѹс . и поставленъ бѹс . Иванъ пискоупъ . кназемь Даниломь ѿ клироса . великое цркви стои Бѹи . Володимерьской”³⁸. Вдавшись до зацитованого фрагменту літописного оповідання, О. Толочко ствердив: “Не содержит он... утверждения, будто епископ Иоанн был избран на холмскую кафедру”³⁹. Внаслідок такого переконання наведений холмський сюжет, не вдаючись до будь-яких аргументів, проголошено пізнішим додатком. Над обставинами його появи автор – випадає гадати – не схильний був розважати зовсім, не переобтяжуючи себе цим не тільки логічним, а й звичним для дослідника завданням. Після усунення на такий спосіб відповідного свідчення як перешкоди, наступну нотатку про єпископа Іоана вдалося уже без надмірних зусиль приєднати до, нібито, розірваного пізнішою гаданою вставкою переліку володимирських владик й через таку очевидну і безперечну “хитрість” архиєрея потрактовано теж належним до їхнього кола...

У самому літописному викладі виразним доповненням відсилання до Іоана є продовження наведеного короткого запису з наступним стислим повідомленням стосовно попереднього в цьому тексті – щодо владики Іоана – єпископа – Асафа, як його при цьому названо, – “Угровського”: “бѹ бо преже того пискоупъ . Асафъ . Воугровьскыи . иже скочи на столъ митрофольчъ . и за то свѣрженъ бѹс стола своа и переведена бѹс пискоупъ во Холмъ”⁴⁰. Далі в коментарі

³⁷ Толочко А. П. Основание... С. 262–263.

³⁸ Там же.

³⁹ Там же. С. 263.

⁴⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 740.

О. Толочка наведено ще одне безперечне свідчення нерозуміння використаного тесту: “Иоасаф “угровский” должен быть его (Юана – В. А.) предшественником на владимирской кафедре (“бѣ бо преже того”, где ‘того’ – род. п. мужск. р. местоимения ‘тъ’)”⁴¹. Однак зворот “бѣ бо преже того пискоупъ . Асафъ”, насправді, здатний означати тут щось зовсім інше: “прежде того” належить розуміти не “перед ним – владикою Іоаном”, як обстоює коментатор, а “давніше”. Перше трактування очевидно помилкове, оскільки, згідно з розглянутим передіком володимирських владик, безпосередньо після Асафа кафедру обіймало ще три названих в аналізованому списку особи. Тому навіть тільки з цього огляду Іоан ніяк не може бути визнаний найближчим наступником Асафа, як твердить викладена пропозиція. Не зауваження цієї конкретної вимовної обставини – ще одне цілком очевидне й виразне упущення, спричинене поверховим побіжним використанням як самого аналізованого тексту, так і вміщеної у ньому версії.

Вимову наведеного фрагменту з переказом стосовно владика Асафа певною мірою здатне поглибити й уточнити зіставлення з пізнішими списками літопису – князів Острозьких (Хлудовський) та Четвертинських (Погодінський). У них, відповідно, зворот “переведена бѣс пискоупъа во Холмъ” викладено у версії “приведе^н бѣсѣ на биско^пю в Холмъ”, а “Асафъ . Воугровьскѣи” фігурує як “въ оугровскоу”⁴². Останній варіант виразно та однозначно вказує на перебування владика на кафедрі в Угровську. Інша пропозиція, очевидно, повинна бути визнана помилковою, оскільки давніший і, внаслідок цього, – випадало би сподіватися – ближчий до протографу Іпатіївський список цілком недвозначно висловлюється про усунення з престолу, а перенесення самої тільки кафедри. Отже, Асаф, спершу єпископ Володимирський, десь після 1229 р., коли його прямо зафіксовано на тамтешній кафедрі, був переведений на новозасновану

⁴¹ Толочко А. П. Основание... С. 263.

⁴² The old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Cronicles. The Ostroz'kyj (Chlebnikow) and Četvertyn's'kyj (Pogodin) Codices / Vit an Introductions by Omeljan Pritsak *The Garvard Biblioteheque of Early Ukrainian Literature. Texts*. Vol. 8. Harvard, 1990. P. 317, 664. Пор. також найновіше видання тексту літопису Острозьких: *Kronika*... S. 88–89.

⁴³ Давніші спроби віднести цей крок до ранішого часу (останнім до такої версії вдався: Толочко А. П. Основание... С. 259–261) за результатами наведеного розгляду обставин існування угровської владичої кафедри відповідають як засновані на цілком довільному трактуванні (див. вище) усіх наявних прямих і посередніх літописних переказів з відповідного приводу. Логічне пояснення традиційно загадкової ситуації, здається, віднайшов Д. Домбровський, привернувши увагу до такого кроку після монгольського захоплення Києва у грудні 1240 р. Місто тоді належало до володінь Данила Романовича й ця обставина спроможна була полегшити реалізацію зазначеного заміру угровського владика. Видається також досить правдоподібною невідповідність такого самовільного кроку пла-

нам Данила Романовича, який бачив кандидатом на митрополита Кирила: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz*... S. 241. Власне це й повинно було стати справжньою причиною відсторонення Асафа від владичтва та одним з мотивів (головним, звичайно, був набутий статус самого Холму) переведення єпархіального осередку до новозакладеного міста, яке стрімко прибиравало значення відповідно до актуальних на той час планів володаря. Про залишення владичої кафедри також в Угровську, якому з піднесенням Холму природним способом належало неунікнено “маліти”, звісно, йтися не могло.

⁴⁴ На думку О. Толочка, це мало статися, власне, в покарання за намагання посісти київську кафедру, оскільки перенесення на неї єпископів поодинокими єпархіями не практикувалося: Толочко А. П. Основание... С. 267. При цьому стверджено: “можем догадываться, что “свѣржень стола” он был либо константинопольским (в Никее) патриархом, когда попытался получить утверждение на митрополию, либо митрополитом Кириллом после его утверждения”. Таке трактування передбачає достатньо тривале перебування “самозванця” на кафедрі, з

до Угровська, перебуваючи на якій, мав “скочити” на київський митрополичий престіл⁴³ і за це усунутий з кафедри – позбавлений, як випадає здогадуватися, сану⁴⁴. Саму єпископію далі переведено до Холму й на неї король Данило поставив обраного з-поміж володимирського соборного кліру владика Іоана, як би ще раз наголошуючи, зокрема, в такий спосіб на вихідних володимирських джерелах холмської історії⁴⁵.

Згадана новітня пропозиція вбачати в єпископові Іоанові архиєрея, нібито, не холмського, а, насправді, – володимирського не витримує критики ніяк. Вона не тільки перекручує достатньо чітку та цілком однозначну за способом висловлення автентичну вимову самого літописного запису, зовсім ігноруючи вміщене після переліку чотирьох володимирських владик виразне наступне відсилання до іншої – холмської ситуації. При такому трактуванні неминуче повинно би постати ще також питання: чому Данило Романович, перебуваючи, очевидно, певний час уже в Холмі, немов повинен був все ще поставляти єпископа для Володимира, фактичним одноосібним володарем якого тоді уже був його молодший брат Василько, й, незалежно від реального зверхника міста, користуватися вирішальним впливом при поставленні місцевих владик? Та й сам поставлений, нібито, на такий спосіб до Володимира єпископ чомусь, як стверджено, мав постійно перебувати не при своїй кафедрі, про що в О. Толочка не йдеться зовсім, а в Холмі. Ця не зауважена ще одна очевидна й безперечна нелогічність, висувуючи погляд на владика Іоана як єпископа, за, фактично, ніяк не обумовленим згодом, нібито, Володимирського, здатна так само показати помилковість відповідного погляду, заснованого на звичайнісінькому “перепрацюванні” на облюбовану “дорогу ідею”. Зрештою, в цитованому переліку володимирських владик з “Рукопису” Лева (Кишки), за всіма ознаками виведеному від того ж вихідного джерела, імені Іоана поміж єрархами часів Данила і Василька Романовичів шукати марно. Після останнього з них – Кузьми, як уже привернуто увагу, одразу вміщено знаного з літописної статті щойно 1288 р. Євсигнія.

Отже, проведений докладніший розгляд виразно заперечує погляд, що літописний текст під 1223 р. про владик не стосується винятково єрархів володимирських, як схильний вважати О. Толочко. Насправді, крім володимирських, від яких він розпочинається, у другій, цілком окремій і незалежній від переліку володимирських владик самостійній його частині, відділеній обіцянкою подати опис спорудження Холму, в завершенні йдеться також про першим віднотованого серед перелічених володимирських владик Асафа, переведеного далі до Угровська. Коли прийняти версію О. Толочка про присутність в обох частинах переліку винятково володимирських владик, Асаф мав би бути відзначений у ньому двічі, що й породило вказане нічим не підтвержене намагання вбачати тут двох різних осіб (див. вище) А перед згадкою про нього

чим – через, власне, “самозванство” – не випадало би погодитися, хоча сам реальний перебіг подій і залишається невідомим. Видається, наведена версія Д. Домбровського переконливіша, принаймні здатна видаватися ближчою до істини. Вияв самозванства (приписуючи його також “архиепископові Петру”, який виступав на Ліонському соборі 1245 р.) вбачав у претензії Асафа Петро Толочко (Давньоруські літописи... С. 332). До “самозванства” в децю оригінальний спосіб

відкликався також: *Jusupović A.* “Богу...”. С. 9. За його твердженням, в часах загального розладу після відходу монголів: “Pojawiają się w źródłach takie osoby jak np. Piotr Akerowicz, określane jako metropolici (sic!)” (окрім нього, іншим “самозванцем” потрактований через знаний “скік” угровський єпископ Асаф).

⁴⁵ До її володимирського родоводу увагу привернуто: *Александрович В.* Холмське будівництво... С. 38. Пор.: Там само. С. 44, 57.

подано холмського єпископа Іоана, поставленого на новоутворену місцеву кафедру, засновану з переведенням угровської єпархії до новозакладеного Холму. Заради облюбованої дорогої ідеї цей очевидний і безперечний в аналізованому літописному фрагменті істотний за його наповненням вимовний позаволодимирський контекст як для концепції “непотрібний і шкідливий” проігноровано. Новітній інтерпретатор відверто насильницьким способом, без будь-яких на те підстав, виходячи тільки з непоборної сили очевидної власної потреби, відніс увесь запис винятково до володимирського середовища. Це й повинно було стати одним з показових кроків до пожаданого відкидання самої можливості існування владичих кафедр Угровська та Холму. Так один з найважливіших аргументів заперечення функціонування у Холмі за часів короля Данила Романовича єпархіального осередку при докладнішому розгляді признається до кар’єри скромного “жарту ерудита”...

На те, що критик при цьому не обійшовся без очевидних “жартів”, вказує запропоноване у його викладі ще одне, й цього разу – вже пряме та однозначне відсилення до угровського єпископа, збережене на початку розповіді про заснування Холму: “Холмъ бо городъ сиче быѥ созданъ . Бжйимъ веленъемъ . Данилови бо княжащоу . во Володимѣрѣ созда градъ Оугорескъ . и постави во немъ пискоупа”⁴⁶. У тексті О. Толочка наведена чимала цитата з відповідного фрагменту літописної розповіді, як, нібито, “сюжет о строительной деятельности Даниила Романовича в Холме (!): “Холмъ бо городъ сиче быс созданъ . Бжйимъ веленъемъ . Данилови бо княжащоу . во Володимѣрѣ [...] издащоу [...] емоу по полю . и ловы дѣющоу . и видѣ мѣсто красно . и лѣсно на горѣ . ѡбъходащоу ѡкроутъ его полю...”⁴⁷. Однак, цього разу йшлося, як стверджено, “о строительной деятельности Даниила Романовича в Холме”, хоча насправді нічого такого літопис не пропонує взагалі – ні тут, ні будь де інде. Тому, з огляду актуального інтересу, вміщене тут відсилення до Угровська та поставлення у ньому єпископа було визнане зайвим. Іншого разу ці вказівки відзначено як збережені “в совершенно постороннем тексте: описании построения города Холма”⁴⁸. Тепер обидві згадки про угровського владика потрактовано через поняття “взаимосвязанных и, видимо, сделанных одновременно вставок в первоначальный текст “галицкой” (sic!) летописи”⁴⁹. При цьому знана цитована літописна нотатка, згідно з якою король Данило Романович “созда градъ оугровескъ . и постави во немъ пискоупа” – виявляється – “откровенно ошибочна с фактической точки зрения”, оскільки, за інформацією літопису, місто існувало вже давніше, а щодо Асафа як угровського єрарха, то автор уже “мав довести”, нібито насправді його поставлення до Угровська не було⁴⁹.

Викладеними зусиллями на засвідчений спосіб завідомо “непотрібну” проблему угровського єпархіального осередку нашвидкуруч “ліквідовано назавжди”. Застосований поспіх виразно вказує на очевидну насушу потребу в такому успіхові, оскільки інакше усі намагання, потрачені на впровадження “торжества історичної справедливості” щодо холмської кафедри, виявляються не тільки мізерними, а й марними. Зазначена поспішність презентується черговою маніпуляцією, оскільки сам по собі висновок про, начебто, вставний характер обох нотаток стосовно угровської єпархії ніяк не здатний стати підставою

⁴⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 842.

⁴⁷ Толочко А. П. Основание... С. 265.

⁴⁸ Там же. С. 264.

* Визнання “галицким” холмського літо-

пису короля Данила Романовича, з огляду на засвідчену при цьому “проникливість”, коментувати, звісно, не випадало б.

⁴⁹ Толочко А. П. Основание... С. 263–264.

для прийнятого заперечення існування самого єпархіального осередку. Власне такого походження відповідного тексту ніяк не аргументовано. Його прийнято винятково на віру, тобто, фактично, – без будь-яких на те підстав. Для О. Толочка гадана “вставка” виявилася свідченням, нібито, не тільки неважливого, а й цілковито безвартісного характеру гаданого дописаного. Насправді таке нічим не обумовлене міркування не тільки не має під собою жодних мотивів, а й є однозначно помилковим. Адже, як виявляється за версією О. Толочка, у літописі – і то навіть у різних місцях – “хтось” мав вперто і наполегливо “додавати” завідомо “помилкові” відомості про існування угровської кафедри. Такі підозріння не випадало би сприймати серйозно: надто вже очевидно є їх не тільки бездоказовість, а й цілковита надуманість та “потрібність” на омріяну okazію. Тому, як виявляється при докладнішому розгляді, достовірності аналізованої угровської інформації ніщо, насправді, не здатне підважити.

Два цілком незалежних і виразних за вимовою відсилення до угровсько-єпархіального осередку однозначно характеризують намагання заперечити його функціонування як нічим не доведене та безпідставне. Щобільше, подібний погляд супроводить знане з його наполегливості очевидне замовчування “непотрібних” фактів, не тільки не вписаних до “концепції”, а й навіть виразно здатних її спростувати. Про наукові здобутки, засновані на таких підходах, розважати, звісно, не випадало б ніяк. Безперечна проблема, видається, в іншому.

Оскільки розвиток Угровська під посиленою опікою володаря виявився винятково короткотривалим⁵⁰, це неунікнено мало запрограмувати й відповідно так само недовготривале перебування у місті владичої кафедри. З появою перед кінцем 1230-х років та стрімким піднесенням у першій половині наступного десятиліття Холму⁵¹ її, як цілком виразно й однозначно стверджує спеціально проаналізований з цієї нагоди літопис, переведено до розташованого ще далі на захід новозакладеного актуального центру володінь короля Данила Романовича. Усе доступне нам винятково скромне фактичне забезпечення функціонування угровського єпархіального осередку обмежене двома принагідними літописними згадками. Окрім позбавленого будь-яких реалій лаконічного за вимовою відсилення у тексті наведеного переліку владик, інше подібне, так само цілком принагідного характеру відкликання при викладі обставин вибору місця для майбутнього Холму: “Данилови бо княжашоу . во Володимѣрѣ созда градъ Оугорескъ . и постави во немь пискоупа” досі привертало увагу винятково в контексті заснування угровської кафедри. Натомість поза полем зору надалі залишається важливе часове окреслення, згідно з яким вона повинна була з’явитися ще у володимирський, передхолмський період біографії короля. Її поява однозначно вказує на існування уже на той час якихось цілком виразних планів на майбутнє щодо Угровська, однак літописний виклад не пропонує ніяких підстав для їх можливого конкретизування. Принаймні, оскільки владика Асаф перебував на володимирській кафедрі ще 1229 р. (див. вище), холмський “гра^д инъи” як наступний крок з розбудови новозакладеного міста існував уже

⁵⁰ Найдокладніше про неї див.: *Александрович В. Угровський епізод. С. 81–95.*

⁵¹ Щодо найактивнішої розбудови міста власне в цей період див.: *Александрович В. Холм... С. 163–166; Його ж. Холмське будівництво... С. 37–44.*

⁵² *Ипатьевская летопись. Стб. 843. Таку*

хронологію підтвердили й новітні археологічні дослідження: *Buko A., Dzieńkowski T., Gołub S. Rezydencja książęca... С. 182; Buko A., Dobrowolski R., Dzieńkowski T., Gołub S., Petryk W., Rodzińska-Chorąży T. Palatium... С. 141–144, 145, 152. Пор. також: Александрович В. Холмське будівництво... С. 39, 46–48.*

на 1240 р.⁵² й невдала київська спроба єпископа, правдоподібно, відбулася одного з найближчих років після цього, реальна історія угровської кафедри мала би бути винятково короткотривалою – десь в окресленому наведеними скупими фактами проміжку часу. Функціонуючи, очевидно, менше десятиліття, чи, принаймні, не дуже більше того, угровський єпархіяльний центр не так уже й мав належну можливість реально утвердитися у церковних структурах, потрапити до церковного канону Київської митрополії, не кажучи про Константинопольську Церкву. Тогочасний нікейський період її історії у такому контексті, звісно, так само варто би не випускати з уваги. Видається також зрозумілим, що недовготривалий угровський епізод не мав шансів закріпитися і в титулатурі холмських владик, які далі від пізньосередньовічної доби іменувалися, водночас, теж владиками белзькими⁵³: навіть натяків на можливість такого сліду в знаному за пізніших часів офіційному їх іменуванні вловити не вдається.

Прямо засвідчене в наведеному літописному переказі переведення володимирського владика Асафа на новоутворену єпископію до Угровська знаходить підтвердження у, загалом, не характерних для давнішої практики східної Церкви поодиноких зафіксованих в історії Київської митрополії фактах перенесення владик на іншу кафедру⁵⁴. Зрештою, не зауваженим досі у відповідному контексті віддзеркаленням саме такого досвіду є знані претендування владика Асафа на Новгородське архієпископство, як і, згодом, – Київську митрополію. Не відомо при цьому, наскільки тут мав спрацювати його власний “неспокій”, а наскільки за обома цими кроками здатні стояти нові реалії церковного життя Київської митрополії XIII ст. Адже, в переконанні О. Толочка, церковна практика, загалом, повинна була уможлиблювати самі зазначені прагнення. Оскільки новгородський епізод біографії владика Асафа не наділений ніяким негативним контекстом у новгородській літописній традиції, не випадало би вбачати в такому факті чогось цілком незгідного з прийнятою для свого часу нормою, якоїсь неприпустимої, неприйнятної новації. Варто врахувати також знане переміщення до Ростова володимирського єпископа Симеона, коли, переїхавши, правда, – тільки наприкінці століття, до Володимира, митрополит Максим вивільнив на такий спосіб володимирську кафедру для себе⁵⁵. Цей випадок пропонує ще один яскравий приклад можливості переведення на інший престіл владика в Київській митрополії XIII ст. Безпосереднім наближенням до аналізованої ситуації прецедентом сприйнято також вказане в зазначеному зв’язку переведення до Перемишля новгородського архієпископа Антонія⁵⁶. Хоча й у цьому конкретному випадку йшлося, насправді, не про щось власне таке, а створення для Антонія нової кафедри через виняткові обставини – коли в Новгороді виявилось водночас двоє владик, тому фактор перенесення тут не випадало би сприймати головним чинником. Проте показовою є ствердження при цьому сама принципова можливість такого кроку уже за відповідного часу. Зрештою, очевидний не зауважений досі в такому контексті аналогічний приклад пропонує й біографія самого владика Асафа – спершу єпископа

⁵³ Див.: *Соневницький А.* Український єпископат Перемишльської і Холмської єпархій в XV–XVI ст. *Записки Наукового товариства імені Шевченка* (далі – ЗНТШ). Т. 202: Праці Історично-філософської секції (Леонід Соневницький. Студії з історії України). С. 57.

⁵⁴ З цього приводу див.: *Толочко А. П.* Ос-

нование... С. 267–268.

⁵⁵ О. Толочко (Основание... С. 273, примеч. 80) відкликався до цього достатньо відомого факту, проте, розглядаючи проблему переміщень владик, його не врахував.

⁵⁶ *Толочко А. П.* Основание... С. 267.

⁵⁷ Там же. С. 268–269.

Володимирського, а далі – Угровського. Аналізована ситуація відповідає й зафіксованій у джерелах знаній практиці переведення владик до іншого міста за збереження титулу попередньої резиденції⁵⁷. Найяскравіший такий момент, в О. Толочка не врахований, пов'язаний зі знаним виїздом київських митрополитів при довготривалому збереженні історичного київського престолу головним у титулатурі за умов їх постійного резидування уже поза містом.

Усі перелічені факти здатні, зі свого боку, підтвердити правомірність традиційного досі сприйняття викладеної на сторінках літопису ситуації з переведенням новозакладеної угровської кафедри до Холму як вияву хоча, загалом, й рідкісної, проте, все ж, – прийнятної для Київської митрополії практики відповідного часу. Інакше й не могло статися, оскільки щось подібне мусило відбутися тільки як з відома, так і за згоди на те самої митрополії. Проте пропозиція О. Толочка також чомусь не виявила схильності враховувати такого визнання зовсім.

За вказаної наполегливості докладених зусиль із пошуку потрібних доказів, звісно, не могли з тим самим, наперед очікуваним успіхом не віднайтися й інші аргументи, наділені не меншою силою переконання щодо утвердження задалегідь закладеної, нібито, недоведеності існування в середині століття як угровської, так і холмської владичих кафедр.

Наступним пунктом заперечення стало трактування поєднання у наведеному переліку володимирських архиєреїв імені “Асафъ” з окресленням “Воугровьскыи”. Давніша література згідно вбачала тут відсилання до угровського владики, не вдаючись при цьому до якихось інших можливостей зовсім. Не дивлячись на таку стійку одноголосну традицію сприйняття, висновок нової критичної візії викладено категорично: “Беспорных оснований для этого нет”⁵⁸. Виявляється, поняття “Воугровьскыи” повинно, на думку О. Толочка, вказувати, нібито, насправді не на престіл самого владики, а... його походження з Угровська, хоча подібна пропозиція й сприймається здатною цілковито розходитися із загальновідомою практикою. Адже, за прийняття такого погляду, виявляється, начебто владик повинні були іменувати не за кафедрою, а... місцем походження – ще одна очевидна “надінтерпретаційна” новація, яка (в цьому конкретному випадку) не потребує коментарів... Залучене окреслення витлумачено відображенням особистого зв'язку єрарха зі згаданим у літописі щойно під 1268 р. тамтешнім монастирем святого Даниїла – згідно з однією із застосованих у літописному переліку володимирських єпископів формул іменування: “бѣ бо Асафъ . блжнныи преподобныи стль Стое Горы . и потомъ бѣ Василѣи ѿ Стое Горы”⁵⁹. Запрезентований критицизм не зауважив того, що при такому підході – за його ж власною логікою – Асафа наділено одразу... двома походженнями. Одне з них повинно відсилати до Святої Гори, під якою традиційно вбачають Зимненський монастир, інше, водночас, – угровського Данилівського монастиря. Щойно наведеного святогірського відсилання щодо владики О. Толочко, звісно, не міг не знати, проте на конкретну розглянуту нагоду його не залучено.

Про сам угровський монастир не відомо, зрештою, нічого більше, окрім уже наведеного самотнього запису 1268 р. та значно менше знаного ще, очевидно, так само лаконічного посереднього переказу – через принагідно згаданого в папському листі 1247 р. недавнього посланця короля Данила Романовича – “аббата” “гори святого Данила”⁶⁰. Тому співвіднесення з цим монастирем походження

⁵⁸ Толочко А. П. Основание... С. 263.

⁵⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 739–740.

⁶⁰ Historica Russiae Monumenta et antiquis exterarum gentium activis et bibliotecim deprompta ab A. I. Turgenio. Petropoli, 1841. P. 67.

владики, зафіксованого, як зазначено, в архиерейському статусі ще перед початком можливої активнішої розбудови Угровська, щонайпізніше, з-перед 1229 р., а вірогідно, як уже вказано, – ще навіть десь, приблизно, від 1215 р., явно не позбавлене виразних елементів за всіма ознаками надмірної, як на ситуацію, та нічим не оправданої відваги. До того ж, відповідне намагання, найочевидніше, ще й немало замішане на незмінному послідовному перебільшенні “потрібної” вимови аргументів, використаних доказами облюбованого погляду.

Отож, з усіх розглянутих міркувань запропоноване підсумування “каталог *Ипат.* под 6731 г. перечисляет епископов владимирских, и в нем напрасно было бы искать упоминаний о епископах других кафедр. Сам по себе текст не содержит сведений об учреждении угровской кафедры и ее епископа (sic!). Не содержит он и утверждения, будто епископ Иоанн был избран на холмскую кафедру”⁶¹ пропонує набір висновків, заснованих на недостатній, а то й із очевидними завідомо помилковими вихідними підходами сприйнятих переказах прокоментованого при цьому літописного оповідання.

За засвідченого налаштування у напливі критичної критики для О. Толочка, щобільше, навіть уся літописна історія Угровська, як уже відзначено, “откровенно ошибочна с фактической точки зрения: Даниил не создавал Угровска, о чем свидетельствовал текст самой же летописи, и, как мы уже знаем, не ставил в нем епископа”⁶². Як могла трапитися аж так всезагального наповнення “ошибочность” у тексті, який уклав сучасник описаних подій, автор, звісно, не схильний був міркувати зовсім⁶³. Засвідчена позиція з відповідного приводу, безперечно, здатна бути наділеною лише одним оправданням, прихованим у завідомій цілковитій і неспіважальній... непомилковості самого новітнього інтерпретатора. Літопис з наведеного приводу, однак, стверджує, акурат, і те, й інше, тобто, пропонує докладно зовсім протилежний погляд на проблему. Незалежно від знаної магії ерудиційних трактувань, йому, звісно, належалося б довіряти незрівнянно більше, ніж навіть новітнім найерудиційнішим та найкритичнішим глумаченням...

Що ж до заснування Угровська, то, звичайно, не зайве би, врешті, поставити дивним чином усе ще на немало незрозумілий спосіб не зауважене питання про те, що, власне, конкретно повинен був закласти при цьому в уже давніше існуючому місті король Данило Романович⁶⁴. Осередок з такою назвою літопис, як відомо, відзначив уже на самому початку століття⁶⁵, проте водночас літописець не мав би знову “помилитися”, твердячи про заснування, нібито, насправді вже давніше існуючого “граду”. З цього огляду в даному конкретному випадку логічно належалося би прийняти інше наповнення вжитого поняття. Цілком очевидно, воно повинно стосуватися не заснованого заново – на сирому корені – самого міста, а граду як укріпленої резиденції актуального володаря на терені уже давніше функціонуючого міського осередку. У цьому, з огляду на задокументоване існування Угровська ще на початку століття, єдино

⁶¹ Толочко А. П. Основание... С. 263.

⁶² Там же.

⁶³ Про недооцінену роль холмського літописця як сучасника описаних подій на прикладі викладу про заснування Холму див.: Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 44.

⁶⁴ При дотеперішніх зверненнях до будівельної активності короля питання на такий спосіб не ставилося ніколи. Тільки Д. Домб-

ровський розважав з цього приводу, відштовхуючись від знаної нереалізованої обіцянки літописця розповісти про заснування Холму: “По словам автора, он касался “создания” города. Подчеркнем, “создания”, а не основания или восстановления”, див.: Домбровски Д. Учредительная деятельность... С. 129.

⁶⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 721 (під 1204 р.).

прийнятному для описаної ситуації тлумаченні надто скромно викладена на сторінках літопису з уживанням, фактично, винятково достатньо мало вимовних натяків історія міста, звісно ніяк не надається для трактування в категоріях “откровенно ошибочна”. Насправді увесь можливий за таких обставин набір потенційних помилок випадало би, знову ж, визнати винятково особистим власним здобутком того самого інтерпретатора.

Ще одним аргументом проти наявності в місті єпископської кафедри розглянуто й літописний, за твердженням О. Толочка, переказ про побудову Холму. Як уже відзначено, джерело, правду кажучи, не пропонує чогось такого зовсім, оскільки даної обіцянки розказати про само будівництво літописець, все ж, так і не реалізував. Насправді коротко сказано про вибір місця, окремо побіжно згадано первісний “градъць малъ”, який невдовзі замінив “ініи град”, а далі вміщено розповідь про спалені в пожежі храми й при них наведено відомості також і про окремі інші, скромніші об’єкти столиці⁶⁶. Виклад цих лаконічних записів в О. Толочка також не схильний з виразнішою наполегливістю послідовно й неухильно дотримуватися вимови самого літописного оповідання. У позначеному яскраво вираженими ознаками поверховості фрагменті аналізованого тексту йдеться, зокрема, про “описание трех величественных (виділено – В. А.) и роскошно украшенных (виділено – В. А.) церквей”⁶⁷, хоча в автентичному літописному трактуванні якихось спеціально “величественных” акцентів дошукуватися не випадало б. Про оздоблення церков, за винятком стосовно докладніше описаного храму святого Іоана Златоуста, так само не так уже й багато повідомлено. Не кажучи вже про немало відмінний характер викладених переказів стосовно кожного з них, богородичний та кузьмодем’янівський храми охарактеризовано значно лаконічніше, однак аж такої деталізації в О. Толочка шукати – виявляється – надаремно. Холм при цьому, на відміну від раніше стосованих висловлювань (див. вище), тепер несподівано потрачено як “великопленный (виділено – В. А.) город, в который стеклоь огромное (виділено – В. А.) количество населения”⁶⁸, й водночас вказано також на “умножение населения в совершенно новом, роскошно отстроенном (виділено – В. А.), снабженном (sic!) церквями (виділено – В. А.) городе”⁶⁹. Всупереч загальновідомим реаліям самої літописної розповіді, в продовженні далі відзначено також “описание строительства (виділено – В. А.) нового многолюдного города с тремя соборами (sic!) (виділено – В. А.)”⁷⁰. Попри скромність самих залучених літописних нотаток, викладене бачення, як видно, не обійшлося без, цього разу, незрозумілого цілком, поєданого з чималим перебільшенням очевидного прикрашення окремих елементів зафіксованої у літописному оповіданні картини із вказівкою на поодинокі реальні обставини розвитку міста на тлі, немов, цілковитого забуття проголошеного раніше (див. вище) твердого наміру боротися із “завищенням статусу” короля Данила Романовича. Холмський контекст разом з його єпархіяльним акцентом акурат і сприйнято одним з безперечних виявів отого “перебільшення”. Очевидної разючої переміни засвідченої раніше позиції у тому ж власному тексті автор, здається, не спостеріг. Однак вона належить до яскравих прикладів як способу проникнення до вимови використаного

⁶⁶Ипатьевская летопись. Стб. 843–846.

⁶⁷Толочко А. П. Основание... С. 265.

⁶⁸Там же.

⁶⁹Там же. Таке перебільшення не випадає сприймати особистим винаходом автора;

принаймні, його пропонує ще також “грандіозна розбудова стольного града “Королівства Русі”: Ричка В. Холмський проект... С. 105.

⁷⁰Толочко А. П. Основание... С. 265–266.

джерела, так і здатності панувати над його реальним змістом. Зрештою, – власним викладом з відповідного приводу – теж.

Втім, само наповнення наведених свідчень щодо Холму з його “соборами” та “огромным количеством населения” й цього разу також потрактовано непереконаливим: “Вероятно, как и в случае с Андреем Юрьевичем (Боголюбским, який свого часу безуспішно домагався відкриття єпископської кафедри в себе у Володимирі – В. А.), строительство и украшение церквами нового города было признано недостаточным резонансом для разделения старой епископии и основания новой кафедры”⁷¹. Так зафіксовані в літописі факти знову відкинуто цілковито як для концепції “непотрібні”, а натомість, звично для О. Толочка, беззаперечно сприйнято незмінно непідважальну у неподільній стійкій непомильності власну “візію”.

Найближчим її виявом стало запозичене з російської імперської дійсності XIX ст. й прикладене... до ситуації з-перед середини XIII ст. ще одне винищуючого наповнення окреслення угровського середовища: “Впрочем, некоторым исследователям казалось маловероятным, что *заштатный* (виділено – В. А.) епископ Угровска *мог отважиться покуситься* (виділено – В. А.) на высшую духовную власть в стране. Ожидалось бы, что претендовать на митрополичий престол мог кто-то из более значительных и авторитетных епископов, занимавший важную кафедру”⁷². Йдеться про ще один надійний – в очах автора – засіб, покликаний докластися до ліквідації “осоружного” Угровська у цілком неприйнятній для передового бачення його ролі. За такої полемічності запалу було б зайвим доводити несумісність з реаліями епохи самого поняття “заштатного єпископа”, вжитого, безперечно, через асоційоване з ним стійке принижуюче, послідовно негативно-го характеру наповнення. Особливо, на тлі стверженої відсутності задокументованих випадків, коли на митрополичий престіл у Києві переходили єпископи поодиноких єпархій митрополії⁷³. Тут не зайвим буде нагадати не зауважений у відповідному контексті знаний інший, давніший вчинок того самого єпископа, який, попри стверджену тут його “заштатність”, уже мав нагоду претендувати на друге – після митрополита – становище у Київській Церкві – новгородського архієпископа. Окрім того, якщо “скік” владики Асафа повинен був статися після відходу монголів на початку 40-х років, то це мало відбутися за умов, коли Київ уже якийсь час безпосередньо підпорядковувався владі Данила Романовича. Цієї істотної обставини запропоноване трактування, як відзначено, так само виявилось не схильним врахувати зовсім. Хоча сама вона, звісно, здатна була немало збільшити шанси претендента зі середовища волинського володаря – митрополитом невдовзі, справді, став чоловік з найближчого оточення короля.

Наскільки наполегливо та послідовно О. Толочко як автор просувався до поставленої перед собою заповітної мети яскраво засвідчує й проголошена, нібито, неможливість ототожнення згаданого першим у переліку володимирських владик Асафа з “Асафом Угровським”. Інтерпретатора не зупинило навіть те, що вони мусили бути сучасниками і з цього огляду приймати існування практично водночас та в тому ж самому середовищі двох владик з однаковим іменем – намагання далеко не найпереконливіше вже за наміром. Однак, виявляється, “они ясно различены в тексте: первый – “святогорский”, второй – “угровский”⁷⁴. Наведений приклад – яскраве за вимовою свідчення того, як один невірно виглумачений (див. вище) факт надалі розростається,

⁷¹ Там же. С. 266.

⁷² Там же.

⁷³ Там же. С. 267.

⁷⁴ Там же. С. 266.

породжуючи наступний чимраз більший ряд собі подібних, заснованих на за-відомо помилковому вихідному мотивуванні.

Далі на розвиток викладених поглядів навіть виявляється, нібито “после инцидента с владимирским епископом Иоасафом Романовичи (sic!) переносят резиденцию владимирских епископов (sic!) в Холм. По крайней мере один из владимирских епископов – Иоанн – действительно, живет при Данииле в Холме”⁷⁵. Тобто, коли літопис, про що вже йшлося, чітко і виразно твердить про переведення до Холму угровської, як уже вказано, кафедри, для коментатора – після визнання холмського владика насправді, нібито, володимирським і внаслідок такого умовиводу – виявляється очевидним перенесення на нове місце резиденції... уже володимирських єрархів. До того ж, у самого О. Толочка йдеться про тільки перебування володимирського владика в Холмі, а не переведення туди володимирської кафедри. Обстоювати наявність різниці між літописним переказом та його використанням у наведеному коментарі, звісно, не випадало б. Те, що володимирська єпархія за так викладеного розвитку подій, немовби, мала, фактично, припинити існування й брат короля Данила Василько Романович повинен був “залишитися без єпископа” на тлі незмінно стосованого критицизму підходів, звісно, теж опинилося поза увагою. Найочевидніше, зовсім “зайвих” для запропонованої конструкції перелічених у наведеній літописній статті 1223 р. після Асафа наступних володимирських єпископів Василя, Микифора та Кузьму, вміщених у переліку перед (пор. вище) так само володимирським, як вважає О. Толочко, владикою Іоаном, задля “концепції”, як виявилось, цього разу, знову ж, не... гріх і не зауважити. Як і вже відзначеної відсутності Іоана в літописному виліченні володимирських архиєреїв. При засвідченому радикалізмі так само не належалося, звісно, й оком моргнути, коли далі “переведена” єпархія знову мала “повернутися” на своє історичне місце: “Но следующего епископа Евсигния находим в 1280-х гг. на прежнем месте во Владимире”⁷⁶. Схвалені й апробовані на такий спосіб вияви завідомо дивної, як на звичне бачення, поведінки в церковних колах так само не мали повернути уваги зовсім. Навпаки, їх сприйнято підставою для наступних висновків з кола уже знайомих зусиль послідовно негуючого Холм у його найприкметніших характерних особливостях наповнення...

Немала доля аналізованого успіху з нового трактування проблеми початкового періоду функціонування холмської владичої кафедри пов’язана з визнанням відсутності в літописі згадки про собор у Холмі – на тверде переконання О. Толочка, такого статусу не мав жоден з трьох (насправді, літопис вказує їх чотири⁷⁷) холмських храмів. “Два из них освящены в честь патрональных святых епископов Козьмы и Иоанна, что идентифицирует их как, в некотором роде, “частные” заведения, возможно, монастыри. Более того, есть основания полагать, что и третья церковь – Богородичная – также была монастырским храмом”⁷⁸. Наведені два речення – показовий приклад послідовної, незмінно навколонукової маніпуляції фактами разом з їх так само не менш працьовитим цілеспрямованим цілковитим переінакшуванням на насущу потребу.

⁷⁵ Толочко А. П. Основание... С. 269.

⁷⁶ Там же. С. 270.

⁷⁷ Четвертим є не врахована тут Троїцька церква, відзначена як запалена при монгольському набігу 1241 р. й далі відбудована: Ипатьевская летопись. Стб. 843. Інших відомостей про неї не виявлено, пор.: Александрович В. Холмське будівництво... С. 39–40. Про чотири храми сам О. Толочко згадав також: Толочко А. П. Основание... С. 265–266.

⁷⁸ Толочко А. П. Основание... С. 270.

Очевидних переключень тут виявляється одразу чималий набір. До них належить навіть порядок відзначення обох владик, для коментатора, як видно, не наділений якимось виразнішим окремим самостійним сенсом. Для літопису, варто нагадати, Кузьма – останній з володимирських єпископів у цитованому їх літописному переліку, натомість Іоана, як уже наголошено, згадано далі – тільки після лаконічного відсилання до заснування Холму, що, в самому джерелі однозначно мало би вказати на нього як, насправді, владика холмського (див вище). Його, нібито, переведення як володимирського до ново-закладеного міста й проживання там при боці Данила Романовича виявилось очевидною вигадкою (див. вище). Подані в наведеній цитаті з розмірковувань О. Толочка згадки про обох єпископів сприймаються ще одним кроком із наголошення позірною перевміщення володимирської кафедри до Холму, оскільки цього разу з містом співвіднесено ще й навіть, немов, цілком “певного” володимирського, останнього в зазначеному переліку тамтешніх владик Кузьму.

Освячення двох холмських храмів на честь патрональних святих, власно, обох єпископів й у зв'язку з ними – так само повинно бути визнане ще одним очевидним і безперечним перебільшенням “на потребу”. Втім, воно не є чимось зовсім новим, оскільки близька ідея у літературі витає уже від давнішого часу як скромнішого наповнення твердження: “Навряд чи доводиться сумніватися в тому, що зведенням храмів в ім'я св. Іоанна і св. Козьми і Дем'яна переймалися самі холмський і володимирський єпископи”⁷⁹. Насправді ж може йтися винятково про цілком випадкове співпадіння імен, не здатне претендувати на жодне реальне конкретне значення та якесь пояснення. Так само, як очевидним нонсенсом сприймається прийняте в О. Толочка перетворення, нібито, посвячених на честь покровителів єпископів храмів “в некотором роде, “частные” заведенія” (з усіма очевидними наслідками такого не відіганого “навадження” – див. далі). Про храми королівської столиці як, немов, комусь сторонньому належні “частные” заведенія” взагалі згадувати не випадає. Показова при цьому відсутність відсилання до званої обітничі засновника Холму при виборі місця для нього спорудити в майбутньому місті храм на честь святого Іоана⁸⁰, до якої література відкликала неодноразово⁸¹. Вона явно зовсім не здатна вписатися до випрацюваної концепції й через те виявилася не побаченою та проігнорованою, а той самий храм переадресовано та подано уже як освячений на честь... небесного покровителя потрактованого володимирським архиєреєм владика Іоана... Не зауважила запропонована “візія” також відзначеної у новітній літературі підкресленої уваги короля Данила Романовича до храму святого Іоана Златоуста, вираженої ще й додатково через

⁷⁹ Толочко П. П. Давньоруські літописи... С. 333.

⁸⁰ Див.: Ипатьевская летопись. Стб. 843. У наведеному підборі фрагментів літописного оповідання, покликаному, на переконання київського автора, дати уявлення “[о] строительной деятельности Даниила Романовича в Холме”, знаного епізоду з обітницею святому Іоанові Златоусту шукати марно: Толочко А. П. Основание... С. 265.

⁸¹ З новітніх прикладів див., зокрема: Толочко П. П. Давньоруські літописи... С. 328–

329, 333; Ричка В. Холмський проект... С. 105 (у цитаті з літопису); Јусуповіћ А. “Богу...” С. 6 (у викладі літопису).

⁸² Увагу до цього контексту літописної розповіді привернуто: Александрович В. Святий Алімпій Печерський – перший відновлений джерелами український маляр Велика Успенська церква Києво-Печерської лаври. Слід у віках. Матеріали міжнародної наукової конференції 1–2 жовтня 2001 р. Київ, 2002. С. 9–10; Його ж. Мистецькі сюжети... С. 57–58. Пор. також: Його ж. Холм... С. 175–176; Його ж. Холмське будівництво... С. 41.

обдарування цієї святині численними рідкісними сакральними об'єктами, втім, як є підстави здогадуватися, – й родинними реліквіями засновника, що теж здатне якнайтісніше пов'язати церкву з особою самого короля⁸², а не когось іншого. Натомість зусиллями інтерпретатора довідуємося про “храми на честь патрональних святих владик”, втім навіть нічим, ніби, й ніяк спеціально не пов'язаного з Холмом, “стороннього” володимирського єпископа Кузьми. Принаймні, одинока згадка самого його імені в цитованому переліку тамтешніх владик якихось холмських асоціацій, звісно, запропонувати не здатна. З такого підходу мало би також ще й на немало дивний спосіб виглядати, немов, заснувавши місто як свою столицю, королю Данилові випадало “скромно” не залишити на місцевому ґрунті ніякого виразнішого власного сліду, в незрозумілий для при звичаєння епохи спосіб відступивши усі природно належні йому права фундатора та опікуна іншим, ніяк не причетним до новозакладеного Холму, а навіть зовсім стороннім особам. При цьому ще й мала б виявитися не виконаною також дана свого часу при виборі місця для майбутнього міста знана обіцянка спорудити в ньому церкву на честь святого Іоана Златоуста. І це при тому, нібито на честь святих покровителів “сусідніх” володимирських владик освячено, як переконаний О. Толочко, два з чотирьох храмів столиці... Подібні розмірковування аж надто виразно окреслюють залучений критичний потенціал запропонованого принагідного – на тлі заперечення холмського єпархіального осередку – переосмислення загальноновизнаних фактів початкової історії столиці короля Данила Романовича. Фактично, їх використано не для загальноновизнаної у науковому колі історичної реконструкції. Вони слугують винятково матеріалом для цілком вільної, щодо вимови самого джерела, виразно облегшеної, самостійної, немало незалежної у стосунку до викладених на сторінках літопису реалій, літературної творчості за його мотивами.

Ще більший успіх того ж наповнення пропонує подальший розвиток за такою моделлю засвідченого осмислення. Як уже зазначено, виявляється, посвячення “на честь патрональних святих владик” мало б ідентифікувати обидві церкви “как, в некотором роде, “частные” заведения, возможно, монастыри”. Цим досягнутий на очевидний у його проникливості спосіб успіх, однак, не схильний обмежуватися: “Более того, есть основания полагать, что и третья церковь – Богородичная – также была монастырским храмом. Вернувшись из чешского похода, Даниил Романович “приде во град Холмъ [...] в домъ . Пречистоѡ . падь поклонися... и прибываше в домоу стѡо Ивана . во городѡ Холмѡ с веселиемъ”⁸³. “ГВЛ является одним из первых летописных памятников, и, кажется, первым в XIII в., именующим религиозное учреждение (sic!) “домом” соответствующего небесного персонажа”⁸⁴.

У наведеному зіставленні прогресивна критика показала просто таки вражаючий злет критичної думки. Храми як “частные” заведения” належать, звичайно, до зовсім незабутніх осягнень як критичної логіки, так і наукової термінології. Того, що вони, водночас, “возможно, монастыри”, ніщо, звісно, не доводить. Однак для аналізованого тексту в якомусь доведенні й не відчувалося найменшої потреби. Зазначену нічим не аргументовану лише, нібито, “можливість” не тільки сприйнято без жодних застережень, а й далі за знаним способом найкоротшого доступного перетворення тут же залучено вже цілком докоханим фактом.

Наведене міркування при докладнішому розгляді виявляється виразним наслідком абсолютно безпідставного, перенесеного на холмський ґрунт

⁸³ Толочко А. П. Основание... С. 270.

⁸⁴ Там же.

помилкового висновку, опрацьованого ще на матеріалі старокиївської літературної традиції. У його основі лежить згадка Київського літопису з опису набігу половців 1096 р. на Києво-Печерський монастир: “въжгоша домъ стѣѣа Влѣчѣѣ наша Бѣѣ”; “тѣмже и мы послѣдующе прѣрку Дѣду вопъемъ . Ги Бѣ мои . положи [а] ѣко коло ѣко вгнь преѣ лицемъ вѣтру иже попалаетъ дубравы . тако поженниши ѣ бурею твоєю . исполни лица ихъ дасаженья . се бо wskверниши и пожгоша стѣѣи доѣ твои . и манастырь Мѣре твоѣа”⁸⁵. Наведений фрагмент літописного оповідання пропонує виразну та однозначну за вимовою вказівку на соборну церкву Печерського монастиря Богородиці як дім Божий і водночас монастир, посвячений Його Матері. Аналізоване ж трактування без будь-яких на те аргументів, проігнорувавши наведене недвозначне за вимовою іменування “дім” у значенні “храм”, подає його як, нібито, тотожне зовсім іншому поняттю – “монастир”. Звідси виходить не зауважений очевидний і безперечний курйоз, при якому всі три найважливіші храми нової столиці короля Данила Романовича виявляються... монастирськими. Хоча в самому літописі – як у знаному викладі про знищення під час пожежі, так і за відмінних обставин, – а також інших, пізніших джерелах ніяких відсилань до наявності в Холмі, власне, монастирів ще тривалий час⁸⁶ немає⁸⁷. Як не таємниця, зрештою, й відсутність такого нагромадження монастирів за подібних обставин в українській церковній традиції загалом. Однак, не дивлячись на вимову джерел, прогресивній “свіжій ідеї” і цього разу належалося вийти неодмінно переможно. Безперечно завідому хитрість такої наполегливості, не докладаючи надмірних зусиль, випадає віднайти в тому, що монастирський храм – не кафедральний храм єпархії. Тобто, за наведеного трактування винятково монастирськими, жодна з трьох визнаних у Холмі церков не тільки не має підстав, а й не повинна претендувати на становище собору. Звідсіля місто – вже, нібито, цілком “логічно” – повинно виявитися позбавленим єпархіального осередку...

Що ж до цілковито спотвореного, за такої інтерпретації, поняття храму як дому, то воно засноване на старозавітній традиції – розпорядженнях про

⁸⁵ Лаврентьевская летопись ПСРЛ. Т. 1. Москва, 1997. Стб. 232, 233. Пор.: “вожгоша домъ стѣѣа влѣчѣѣ Бѣѣ”; “тѣмже и мы послѣдующе прѣрку глѣмъ . Бѣ мои положи ѣко коло . ѣки вгнь прѣдъ лицемъ вѣтру . иже попалитъ дубравы . тако поженниши ѣ бурею твоєю . исполниши и лица ихъ дасаженья . се бо wskверниши и пожгоша стѣѣи домъ твои . манастырь матере твоѣа”. Див.: Ипатьевская летопись. Стб. 223–224.

⁸⁶ Щойно під 1478 р. зафіксовано надання ставу “inter Pokrowa villam et ciuitatem Chelmensem pro ecclesia Sancte Marie Virginis et monasterio alias manastyr vladicze Chelmensi”: Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею, т. 19: Акты относящиеся к истории бывшей Холмской епархии. Вильна, 1892. № 18. С. 8. З XVI ст. віднайшлися джерельні згадки про Спаську церкву в селі Спас в околиці міста як монастир з давнішим статусом приписаного до холмського собору, що здатне вказати на давно заміську монастирську резиденцію

холмських владик: Александрович В. Архитектурный ансамбль середины XIII столетия у Спаси-Стовпи в окolicy Холму Украина... С. 112–113. Пор.: *Його ж. Холм...* С. 193–194; *Його ж. Холмське будівництво...* С. 63–67.

⁸⁷ До цієї обставини увагу привернуто: Cil A. Katalog monasterów eparchii chełmskiej do końca XVI wieku *Ruthenica*. Т. 4. Київ, 2005. С. 85–97. Найправдоподібніше, зазначене монастирське перебільшення, зі свого боку, на якийсь спосіб відображає знане в новітній літературі непомірне форсування присутності монастирського елементу в колі Романовичів, з відповідного приводу див.: Александрович В. Не зовсім звичайна монографія “незвичайного князя” [рец. на кн.]: Майоров О. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич, володар, воїн, дипломат: У 2 т. Біла Церква, 2011. Т. 1–2 *Князя доба: історія і культура*. Вип. 7. С. 300–308. Підсумування відомостей про середньовічні монастирі Холму та Холмщини запропонував: Cil A. Katalog... С. 85–97.

спорудження храму, що їх отримав від Бога Мойсей, та вміщеному при цьому зауваженні: “Нехай вони мені спорудять святиню, щоб я міг жити серед них” (Вихід 25: 8). Відповідно, новішим продовженням цього аспекту релігійної свідомості вже на київському ґрунті є воля Богородиці стосовно побудови монастирської соборної церкви, викладена в Києво-Печерському патерику, – “хощу церковь възградит собѣ въ руси, въ Киевѣ... Прииду же и сама видѣти церкве и в неи хощу жити”⁸⁸. Власне таке сприйняття храму як дому Божого – у церковній практиці, зрештою, загальновідоме – повинна б засвідчувати наведена цитата з Київського літопису про запалення та осквернення дому Божого – монастиря Його Матері – Успенської соборної церкви Києво-Печерського монастиря та монастиря загалом. О. Толочко потрактував вжите при цьому поняття “дім” не тільки зовсім безпідставно, а й навіть цілком фантастично. За його переконанням, воно, “как видно из многочисленных примеров, ассоциируется с закрытым, отгороженным от внешнего мира пространством, ср. например, в *Похвале св. Феодосию* (которую датируют концом XIII–XIV вв.): “чуждестраньнии овци в дому Божиа Матере затворишася”; “прибегохом в дом Божиа Матере, въ твою надѣжду и въ твое ограждение”; “прибегохом в дом пречистыа владычица нашеа Богородица и въ ограду святую твою”⁸⁹. Проте якщо в першому випадку “затворення” ще можна хоч якось сприймати зазначеним “обгородженим місцем”, хоча насправді йдеться про значно істотнішого наповнення окреслення “дім Божий”, то два інших наведених приклади чітко та послідовно трактують зовсім про інше, заперечуючи, врешті, таку можливість і в поданому першому з них. Однозначно адресоване поняття “въ твою надѣжду и въ твое ограждение” тут стосується не “замкнутого простору”, а опіки Всевишнього, до якої не менш вимовно відсилає й прикінцевий зворот “въ ограду святую твою”. В останньому зазначеному випадку прийняте переповнене нездорового реалізму тлумачення, щоби́льше, пропонує навіть очевидний не зауважений нонсенс, трактуючи, між іншим, також... про, нібито, святую монастирську “ограду”. Не випадало би дискутувати, що насправді може йтися винятково про єдине логічне в даному конкретному твердженні покровительство Всевишнього. Тому наведене трактування поняття та виведені від такої інтерпретації подальші висновки пропонують ще один приклад суцільної дезорієнтації, заснованої на послідовно поверховому сприйнятті вимови не тільки самого використаного джерела. У розглянутому випадку йдеться також про неприпустимий модернізм – перебування, водночас, ще й навіть поза звичним контекстом духовного досвіду та комплексом притаманних епосі загальновідомих духовних орієнтирів, важливих складових звичної свідомості відповідного часу загалом.

Інший приклад пов’язаних із розглянутим моментом завідомо сумнівного наповнення “тонкощів інтерпретації” пропонує виклад: “Даниил и Василько “прибываше в домоу с҃тго Ивана. во городѣ Холмѣ с веселиемь”. Иными словами, “дом св. Иоанна” смог принять и разместить князей с их многочисленной свитой, и при этом *вся эта орава* (виділено – В. А.) какое-то время пиrowала там (“прибываше [...] с веселиемь”). Следовательно, в нашем сообщении о доме св. Иоанна речь, конечно же, шла не о городском храме, а о комплексе монастырских зданий”⁹⁰.

⁸⁸ *Абрамович Д.* Києво-Печерський патерик (Вступ, текст, примітки). Київ, 1931. С. 6. Увагу до цього печерського тексту у відповідному сенсі та його старозавітного прообразу привернуто: *Александрович В.* Покров

Богородиці. Українська середньовічна іконографія (Студії з історії українського мистецтва. Т. 4). Львів, 2010. С. 52.

⁸⁹ *Толочко А. П.* Основание... С. 270.

⁹⁰ Там же. С. 271.

Наведена розповідь та коментарі до неї виводяться від літописного опису повернення короля Данила Романовича з чеського походу 1253 р., коли він, згідно з літописним викладом, “приде во гра^а Холмъ . сь ч^етью и со славою в домъ . Преч^етоѣ . падъ поклониса . и прослави Ба . ш бывше^м не бѣ бо никоторыи князь . Роускыи воевалъ землѣ . Чѣшское . и видѣвса со бра^тмъ своимъ . и бы^е в радости велицѣ . и прибываше в домоу стго Ивана . во городѣ Холмѣ с веселиемъ . слава Ба и прч^етоую его мтръ . и стго Ивана Златауоста”⁹¹. Новітній коментатор розповідає, ніби, про те саме. Однак уважніший погляд переконає: насправді в нього при цьому йдеться про щось зовсім інакше, оскільки запропонований коментований переказ по-слідовно відходить від буквальної вимови джерела, а, отже, як наслідок, – і його справжнього змісту. Замість наведених при цьому фактів цитоване звернення пода надто вільний – у стосунку до фактографічного наповнення залученої джерельної розповіді – немало літературизованого забарвлення виклад на тему відповідного літописного фрагменту. До того ж, сам переказ переповнено виявами вже знаного з розглянутих досі прикладів різнорідного показового “антинародного фольклору”, а навіть елементарної дикості недавнього “атеїстичного пошибу”.

Про надто сумнівного наповнення успіхи трактування поняття “дім” уже йшлося. Правда, чому церква святого Іоана цього разу перестала бути “монастирем”, а мала би втілитися у “городском храме” – дошукуватися, звісно, не належиться. Далі, як однозначно виходить з буквального відчитання самого літописного переказу, стверджене “перебування у домі святого Івана”, насправді, стосується не короля Данила разом з його братом Васильком⁹², як схильний вважати коментатор, а тільки першого з них⁹³. Король – переконає розповідь – “бы^е в радости велицѣ . и прибываше в домоу стго Ивана . во городѣ Холмѣ с веселиемъ . слава Ба и прч^етоую его мтръ . и стго Ивана Златауоста”, тобто, перебував у храмі святого Іоана, сповнений радості – зі своєї перемоги, з цієї нагоди “славлячи Ба и прч^етоую его мтръ . и стго Ивана Златауоста”⁹⁴. Ні про

⁹¹ Ипатьевская летопись. Стб. 826.

⁹² Питання про участь князя Василька Романовича в холмських урочистостях з нагоди завершення чеського походу, фактично, постало вже перед Петром Толочком який ствердив: “Коли ж у Холм прибув і брат Василько, князі відправилися “в дом святого Івана во городѣ Холмѣ с веселием, слава Бога и Пречистую его Матерь и святого Івана Златауоста” (збережено оригінальний правопис – В. А.): Толочко П. П. Давньоруські літописи... С. 328. У наведеному викладі урочистість, всупереч літописній розповіді, розділено: король Данило повертається з чеського походу і відвідує з подячною молитвою собор, далі прибуває його брат і вони разом йдуть “в дом святого Івана во городѣ Холмѣ с веселием, слава Бога и Пречистую его Матерь и святого Івана Златауоста”, тобто, йдуть “с веселием”. Останнє поняття описує, звісно, їх стан, а не продовження ситуації – те що мало відбуватися там, куди вони спрямували свою увагу. Запропонований коментар не тільки розділяє обидві описані в джерелі одна за одною події, а й вказує на певний час, що мав їх

відділяти. Зауваженого при цьому не позбавленого значення для “родинної історіографічної традиції” розділення холмської урочистості у викладі Толочка-старшого Толочко-молодший цього разу не спостеріг.

⁹³ Увагу до вказаного принципового моменту привернуто: Александрович В. “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”: король Данило Романович як opunktowana “istota biologiczna”? [рец. на кн.:] Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Т. 4). Kraków, 2016. 412 с., іл. Княжа доба: історія і культура. Вип. 11: Княжий Львів / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2017. С. 168.

⁹⁴ Особливе акцентування постаті святого Іоана Златауоста в цій ситуації відзначив П. Толочко: “Після чеського походу... Данило славив не тільки Бога і Пречисту його матір, а й Іоанна Златауоста. Таким чином зусиллями єпископа Івана святий Іоанн Златауост став фактично покровителем нової столиці Галичини (sic!) міста Холму”, див.: Толочко П. П. Давньоруські літописи...

що інше, окрім радості переможця й прославлення Бога, Богородиці та святого Іоана Златоуста з okazji дарованої перемоги у відповідному літописному оповіданні не йдеться. Тому твердження про спроможність “дому св. Іоанна” “разместить князей с их многочисленной свитой, и при этом вся эта орава (sic!) какое-то время пировала там” (виділено – В. А.) видає не тільки вражаюче нечитання тексту в напльві власного наукового екстазу. Водночас це ще й неприпустимо вільне поводження при трактуванні конкретного задокументованого історичного факту з цілковито проігнорованим при цьому його яскраво вираженим безперечним релігійним наповненням. Дискутувати з приводу залученого поняття “орави” в такому контексті, як і – так само – “бенкетування”... у храмі в холмській дійсності середини XIII ст., звісно, не випадало б ніяк⁹⁵... Щодо “бенкетування”, то, обстоюючи свій погляд, О. Толочко ствердив, нібито “Веселитиса в ГВЛ всегда означает “пировать” й навіть приклади на підтвердження своєї думки⁹⁶. Однак його позиція і цього разу, знову заснована на недокладно та поверхово сприйнятих фактах, до того ж, – цілковито перевернутих. При цьому не тільки не враховано буквальної вимови літописного тексту, згідно з якою король “бы^ѣ в радости велицѣ . и прибываше в домоу стго Ивана. во городѣ Холмѣ с веселиемъ . слава Бѣ и прч^ѣтоую его мтрѣ . и стго Ивана Златауста”, а й проігноровано окремі його моменти та не до впізнання викривлено сенс інших. Оскільки про справжнє значення поняття “дому святого Іоана” вже йшлося, перебування у ньому “с веселиемъ”, та ще й “слава Бѣ и прч^ѣтоую его мтрѣ . и стго Ивана Златауста”, уже навіть само по собі ніяк не здатне стосуватися прийнятого учтування. Наведені ж в О. Толочка літописні приклади щодо нього⁹⁷ трактують, як виявляється, про щось зовсім інакше. У всіх цих текстах незмінно виступають цілком виразні, окремі додаткові вказівки саме на бенкетування – “в пирѣу веселашоуса”, “приѣхаша к Василкови С. 329. Правда, при чому тут власні “зусилля епископа Івана”, коли увагу короля до святого зафіксовано задовго до появи владика ще в цитованому в тексті П. Толочка у відповідному зв’язку (див. вище) епізоді вибору місця для майбутнього міста – гадати не випадає. Наведене тлумачення – ще одне показове свідчення того, наскільки легко окремим авторам при зверненні до літопису вдається відходити від його автентичного переказу, пропонуючи при його залученні власні “бачення на тему”. Окрім аналізованої ситуації з холмською владичою кафедрою, іншим показовим прикладом такої переваги “візії” над реаліями у тому ж колі історичних фактів є знана “неподоланна” – зусиллями особистого налаштування окремих авторів – проблема монастиря, де після прийняття постригу мала перебувати мати короля Данила Романовича, див.: Александрович В. В якому монастирі проживала мати короля Данила Романовича? Свідчення джерел проти пропонувананих “широких” трактувань *Український археографічний щорічник*. Нова серія. Т. 19–20. Київ, 2016. С. 169–194.

⁹⁵ Нещодавно польський історик Д. Домбровський теж виставив себе незмінним прихильником подібних “бенкетувань” у зазначеному літописному та інших, такої ж переконливої наповненості, випадках: *Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 4). Kraków, 2016. S. 286, 330. З відповідного приводу див.: Александрович В. “Dlaczego nie spróbować szalenstwa”... С. 168–170. Давніший лаконічний виклад того ж польського автора з того ж приводу, загалом, дотримувався літописного контексту, обходячись без надміру виєкспонуваних надто підозрілих “модернізуючих” наполягань: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 349. Чи не мала, бува, скластися така “новація” внаслідок “плідних” контактів авторів за період між написанням обох книг?**

⁹⁶ Толочко А. П. Основание... С. 271, примеч. 67.

⁹⁷ “некогда емоу в пирѣу веселашоуса”; “Данило же и Василко бѣа веселаса . а Левь ѣхав домъвъ”; “и приѣхаша к Василкови с питьемъ . и начаша веселитиса”; “и начаша вбѣдати . и пити и веселитис”; “и посемь начаша веселитис” (*ПСРЛ* 2: 763, 839, 856, 868, 908)”: Толочко А. П. Основание... С. 271.

с питьемъ . и начаша веселитиса”, “и пити и веселитис”. Тому ніяк не можна погодитися з твердженням, нібито в літописному викладі “веселіє всегда – пир, обед: “башеть же тогда брать Василковъ Данило князь со вѣѣма сѣма своима . со Львомъ и со Шварномъ . и инѣхъ князѣи много . и боарь много . и бывшоу же веселью не малоу в Володимерѣ городѣ” (ПСРЛ 2: 848–849)”⁹⁸. Наведений приклад однозначно твердить про саму радість у місті. Й хоча при цьому, звісно, не мало б обійтися без неодмінної за таких обставин учти, власне на неї у цитованому тексті ніщо не здатне вказати. Так само, зрештою, як і в аналізованому лаконічному описі холмських урочистостей з нагоди повернення із чеського походу 1253 р. Насправді поняття “веселіє”, що зберегла й сучасна мовна практика, наділене набагато ширшим спектром конкретних значень, спроможним немало виходити поза єдиний прийнятий в аналізованому коментарі, “улюблений” контекст утчування.

Як переконують розглянуті приклади, незмінно прогресивне наповнення не завжди було схильне навіть завдавати собі труду адекватно сприйняти та відтворити літописний виклад, не кажучи вже про докладніше осмислення описаної в тому чи іншому конкретному випадку ситуації. У результаті “прогресивний критичний підхід” виявився ще однією показною, приголомшливою за вимовою, відвертою нісенітницею.

Підсумуванням наполегливих зусиль з доведення відсутності в Холмі часів короля Данила Романовича єпархіяльного осередку є останній аргумент щодо головної святині міста: “Летописец не воспользовался ни одним случаем указать на ее кафедральный статус”⁹⁹. Не можна, звичайно, не відзначити того загальновідомого факту, що “літописець” не був “один”, що, як побачимо, в цьому конкретному питанні отримало не зауважене яскраве й важливе відображення. Проблема статусу головного холмського храму пропонує додатковий акцент щодо як перебування О. Толочка в колі залученої інформації, так і самопочуття у ньому. Докладніше зазнайомлення з літописним викладом на відповідну тему переконує: насправді вирішення не дається так просто, як це вдалося зробити за неодноразово зазначеної своєрідності критичного наставлення.

Вперше холмський собор¹⁰⁰ згадано на сторінках літопису під 1253 р. при цитованому описі повернення короля Данила Романовича з чеського походу: у “и приде во гра^а Холмъ . сь ч^етью и со славою в домъ . Преч^етоѣ . падъ поклониса . и прослави Ба̄ . в бывше^м”¹⁰¹. Далі його коротко описано під 1260 р.

⁹⁸ Толочко А. П. Основание... С. 271, примеч. 67.

⁹⁹ Там же. С. 271. Це твердження підкріплено прикладами з літопису, в яких кафедральний статус головного холмського храму не відзначено: Там же. С. 271–272.

¹⁰⁰ Проблема відображення у літописному викладі його посвячення нещодавно розглянуто доволі докладніше, проте запропонований виклад наділений однією вадою, яка звела усі докладені зусилля нанівець. Як переконує аналіз відповідного тексту, в незрозумілий спосіб не розрізнено при цьому холмської та володимирської частин літопису: *Dąbrowski D., Wojtowycz L. [Analiza źródeł pisanych] Okres od XIII do 2. połowy XIV wieku Od cerkwi katedralnej króla Daniela Romanowicza do bazyliki pw. Narodze-*

nia NMP w Chełmie. Wyniki badań interdyscyplinarnej sezonu 2013–2014. Chełm, 2016. S. 38–39. Такий підхід видається тим незрозумілішим, що далі серед авторів, які відкликалися до посвячення собору, у тексті фігурують “dworski kronikarz Daniela Romanowicz (sic!), dworski kronikarz Włodzimierza Wasylkowicza”: *Ibidem*. S. 40. Про показові наслідки застосованого сприйняття див. далі.

¹⁰¹ Ипатьевская летопись. Стб. 826. Увагу до цього запису у відповідному контексті привернуто щойно: *Александрович В.* Холмська ікона Богородиці (Історичні та культурологічні студії. Т. 1). Львів, 2001. С. 34. *Пор.: Ejusdem.* *Sztuka XIII-wiecznego Chełma. Zasadnicze problemy badawcze Do piękna nadprzyrodzonego. Sesja naukowa na temat rozwoju*

й при цьому названо церквою: “Сзда же церквь привеликоу . во градѣ Холмѣ . во има престѣя приснодѣя Мрїа”¹⁰². Короткий переказ про смерть короля Данила завершує фраза: “и положиша во цркви стѣ Бѣи . в Холмѣ юже бѣ самѣ создалѣ”¹⁰³. Так само згадано й про поховання князя Шварна Даниловича (1269): “положиша тѣло его во цркви стои Бѣѣ близь гроба втнѣ”¹⁰⁴. Коли в 1284 р. помер юний син князя Юрія Львовича Михайло, “положиша ѣ во цркѣи . стѣя Бѣа в Холмѣ . юже бѣ создалѣ . прадѣдѣ его великии князь . Данило снѣ Романовѣ”¹⁰⁵. Востаннє собор відзначено на сторінках літопису як би “зі сторони”: в промові посла князя Лева Даниловича – перемишльського єпископа Мемнона перед князем Володимиром Васильковичем (1288) при відкритті до короля Данила Романовича, який “лежить в Холмѣ оу стѣи Бѣи”¹⁰⁶. Отже, з-поміж шести згадок, п’ять з яких цілковито принагідні, холмський собор двічі названо звичним і найчастіше стосовним при зверненні у літописній традиції до богородичних храмів іменуванням “свята Богородиця” та “Пречиста” і чотири рази – церквою. Кількісно записи розподілено акураг порівну між холмською та володимирською частинами літопису. Хронологічному моменту та особі конкретного літописця при цьому, як випадало би здогадуватися, не належалося відігравати якоїсь окремої істотної ролі.

Це співвідношення варто зіставити із застосованим у літописному викладі іменуванням інших храмів аналогічного статусу – галицького та володимирського. Галицький Успенський собор у холмській частині літопису так само незмінно іменується винятково церквою¹⁰⁷. Володимирський Успенський собор при першому відкритті до нього ще також у Київському літописі, коли помер його будівничий, князь Мстислав Ізяславович (1170), відзначений при записі про поховання у формулі: “положиша тѣло его . въ стѣи Бѣи въ епѣпью юже бѣ самѣ созда въ Володимѣри”¹⁰⁸. У холмській частині літопису, починаючи від першого принагідного відзначення під 1204 р.¹⁰⁹, вживається так само винятково іменування церквою¹¹⁰. Щойно у володимирському продовженні літописного оповідання до окреслення церкви Богородиці додаються доповнення – в єпископії. Вперше таке застосовано при записі про поховання “во цркѣи стѣи Бѣѣ во пискоупьи Володимерскои” княгині Олени, дружини князя Василька Романовича (1265)¹¹¹, а далі – самого князя Василька (1269)¹¹². Єпископією вона послідовно іменується декілька разів за різних обставин також в обширному викладі обставин смерті князя Володимира Васильковича¹¹³. Для усвідомлення тогочасного сприйняття аналізованої проблеми вимовним видається запис про спровадження тіла померлого в Любомлі князя до Володимира: “привезъшимъ же и во Володимѣрь . оу епѣпью ко стѣи Бѣи и тако поставиша и на санѣхъ во цркѣи (виділено – В. А.)”¹¹⁴. Такий акцент ще раз засвідчує прийнятність для володимирського літописця

sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich Kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego i grecko-katolickiego. Т. 1: Referaty. Chełm, 2003. S. 56; *Його ж.* Мистецтво Холму доби князя Данила Романовича *Князя доба: історія і культура*. Вип. 1 / Відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 2007. С. 141.

¹⁰² Іпатьевская летопись. Стб. 845.

¹⁰³ Там же. Стб. 862.

¹⁰⁴ Там же. Стб. 869.

¹⁰⁵ Там же. Стб. 895.

¹⁰⁶ Там же. Стб. 913.

¹⁰⁷ Там же. Стб. 726, 737, 738, 830. Цю традицію розпочато від першої такої нотатки – про поховання князя Ярослава Осмомисла (1187) ще в Київському літописі: Там же. Стб. 656 (“положень быѣ во цркѣи стѣя Бѣа”).

¹⁰⁸ Іпатьевская летопись. Стб. 559.

¹⁰⁹ Там же. Стб. 720 (“в цркѣи стѣи Бѣи”).

¹¹⁰ Там же. Стб. 740, 788.

¹¹¹ Там же. Стб. 863.

¹¹² Там же. Стб. 869.

¹¹³ Там же. Стб. 905, 913, 918, 925.

¹¹⁴ Там же. Стб. 918.

зіставлення немов на рівних обох понять. Водночас при перерахуванні численних дарів князя Володимира Васильковича поодиноким храмам згадано ще також “єпископії” перемишльську, луцьку та чернігівську¹¹⁵.

Наведені приклади показують незмінну відсутність у холмській частині літопису окремих додаткових окреслень на позначення соборів: їх послідовно названо винятково церквами. Як випадає здогадуватися, щодо цього текст зберігає і продовжує давнішу традицію. Щойно укладачі володимирського продовження, на відміну від попередників, незмінно вживають відповідну термінологію, на тлі якої три принагідних відзначення холмського собору без відкликання до його статусу, звісно, не спроможні не привернути уваги. Вони виразно вказують на можливість якогось іншого ставлення до головного храму столиці короля Данила Романовича в літописця, проте не дають відповіді на запитання, чим, власне, мала бути обумовлена така позиція. Не зайве пригадати також відсутність холмського собору в переліку передсмертних дарів князя Володимира Васильковича на користь храмів. Чи не здатні бути обидва ці факти взаємопов'язаними й чи не можуть вони впливати зі знаного характеру стосунків замовника володимирського літопису з тогочасним власником Холму – князем Левом Даниловичем? Принаймні, незрозуміла “впертість” володимирського літописця супроти холмського собору мусить мати своє пояснення. Щобільше, за умов, коли наведене уважніше прочитання холмської частини літопису, все-таки, пропонує хоч і скупі, проте цілком виразні й достатньо вимовні вказівки на обставини появи Холмської єпархії та її функціонування уже за часів короля Данила Романовича – ще перед серединою 1260-х років.

Окремого докладнішого розгляду заслуговує також заперечення функціонування Холмської єпархії на підставі знаних моментів церковної історії. Фактично, ніяких реальних переконливих аргументів проти такої можливості, звично для О. Толочка, при цьому не наведено. Ситуація, коли зовсім “несподівано” й, ніби, немало супроти загальнопоширеного порядку 1220 р. з'явилася Перемишльська єпархія¹¹⁶ – друга в Галицькому князівстві, де владича кафедра вже давніше існувала в столиці, як видається, належної уваги не мала привернути так само. Проте цілком очевидно, що поява в конкретному князівстві ще однієї кафедри є для тогочасного західноукраїнського регіону (як і Київської митрополії загалом) першим для княжої доби прецедентом, тому значення цього факту не варто недооцінювати. З ним логічно випадало би співвіднести певну зміну в стосунку до тієї позиції вищої церковної єрархії, внаслідок якої ще декілька десятиліть тому безуспішними виявилися намагання заснувати єпископську кафедру у Володимирі¹¹⁷. Однак така очевидна переміна наставлення вищих церковних властей при цьому в О. Толочка теж виявилася не сприйнятою – немов за тією ж моделлю, що й розглянута зміна статусу Угровська

¹¹⁵ Там же. Стб. 926.

¹¹⁶ Новіше звернення до проблеми її появи див.: Паславський І. Коли виникло єпископство в Перемишлі *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник*. Кн. 1. Львів, 2009. С. 548–556; Його ж. До питання про початки єпископства в Перемишлі *ЗНТШ*. Т. 264: Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2013. С. 129–137. Правда, автор взявся обстоювати, фактично, нічим не доведений

погляд, нібито місцева кафедра мала виникнути ще між 1086–1124 р. Проте відсутність будь яких певних відомостей про її функціонування з-перед 1220-х років не дає жодних підстав для викладених при цьому здогадів, які, звісно, не випадало би сприймати доведеними фактами.

¹¹⁷ Зазначений факт використано серед аргументів проти можливості функціонування угровської та холмської кафедр: Толочко А. П. Основание... С. 258, 268–269.

упродовж другої половини 1210–1230-х років. Проте об'єктивно немає ніяких підстав вбачати можливість знаку рівності між ситуацією 1170-х та 1230-х років. Зрештою, таку ймовірність якнайвиразніше перекреслює поява “нетрадиційної” – щодо звичного в дотеперішньому сприйнятті відповідного канону – перемишльської кафедри. Як уже йшлося, заснування угровського владичтва, невдовзі переведеного до Холму, випадало би сприймати, звичайно, не в контексті знаних подій 1170-х років, а ситуації після недавнього перемишльського прецеденту, зрештою, – відмінних особливостей церковної історії Київської митрополії XIII ст. щодо давнішої практики загалом. Мабуть, не зайве при цьому пригадати й становище Константинопольської Патріархії періоду латинського завоювання та очевидне ускладнення її стосунків з Київською митрополією.

Прикінцевий висновок аналізованого викладу стверджує: “Полагаем, что именно в рамках создания первой галицкой митрополии в 1303 г. и именно для устранения указанного ее дефекта (недостатной кількості підпорядкованих їй епархій – В. А.) и была создана холмская кафедра”¹¹⁸.

Проте проведений аналіз усієї сукупності залучених аргументів переконує у появі такого висновку внаслідок безперечного намагання “зліквідувати” проблему після того, як задля забезпечення показаного підбору потрібних для реалізації власної ідеї завідомо “хитрих” фактів відкинуто загальноприйняту в дотеперішній літературі появу холмського єпископського осередку вже за часів короля Данила Романовича за умов 1240-х років. Докладніший розгляд залучених аргументів засвідчує, однак, далеко не бездоганніше у його конкретних виявах крокування до такого висновку, опрацьованого через декілька показових для методики наукового осмислення проблеми поодиноких ходів. Насамперед, фактично замовчано цілком виразні, хоча й тільки принагідні вказівки літопису на недовготривале існування угровської кафедри, перенесення на неї володимирського єпископа Асафа та переведення єпископської столиці після її короткотривалого функціонування в Угровську до новозакладеного Холму і поставлення на неї владики Іоана з володимирського соборного кліросу. Всупереч чіткій вказівці літопису, О. Толочко владика подав володимирським, що, чомусь, з невідомих причин мав, нібито, постійно перебувати не у власній столиці, а при боці короля Данила Романовича у Холмі. З викладу послідовно вилучено й далішні “зайві” холмські акценти літописного оповідання, зокрема щодо шанування святого Іоана Златоуста з боку короля¹¹⁹. А холмський храм святого, споруджений, згідно з літописним переказом, за обітницею засновника при виборі місця, разом із церквою святих Кузьми і Дем'яна, проголошено освяченими на честь небесних покровителів “сусідніх” володимирських владик. Так поступово засвідченими зусиллями з поля притягання усувалися усі яскравіші моменти, покликані наголосити на своєрідності холмської ситуації. Натомість на їх місце висувався цілеспрямовано, не без очевидного насильства над конкретними історичними фактами опрацьований підбір аргументів, призначених заперечити її виняткові особливості разом із самим функціонуванням місцевої владичої кафедри як одним з найпоказовіших доказів послідовної розбудови історично-культурного середовища новозаснованого міста.

¹¹⁸ Толочко А. П. Основание... С. 271.

¹¹⁹ Новіше звернення до цих відомостей див.: Александрович В. Холмське шанування святого Іоана Златоустого *Збірник матеріалів VIII Міжнародної конференції “Христи-*

янська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво”, м. Львів, 23 листопада 2015 року. Львів, 2015. С. 247–252. Пор.: Його ж. Холмське будівництво... С. 49–55.

Після чималих зусиль, затрачених на заперечення, для властивої теми заснування кафедри уже, найочевидніше, забракло наснаги й автор, найвиразніше, мав “позбутися проблеми”, без будь-яких аргументів співвідніси її появу щойно з часами утворення Галицької митрополії на початку XIV ст. Що мало би підтверджувати можливість так пізнього походження, розважати, за відзначеної надмірної траги сил поза властивою обраною темою, уже не було змоги й тема, власне, заснування Холмської єпископської кафедри виявилася обірваною, немов, через надмірно затягнутий вступ...

Втім, з позицій самого автора, до такої перспективи неминуче виникає немало очевидних запитань, яких, однак, не зауважено і на які відповіді не запропоновано. Зокрема, на початок XIV ст. короткий період стрімкого злету Холму вже давно минув. Коли 1288 р. князь Юрій Львович скаржився дядькові, князеві Володимирові Васильовичу, на батька, який вирішив відібрати раніше надані йому міста, Холм у їх переліку фігурує після Белза та Червена аж третім¹²⁰. Несподіване місце Холму після останнього з них, не відзначеного якоюсь істотнішою самостійною роллю упродовж усього століття¹²¹, сприймається вельми показовим. Коли навесні наступного року князь Юрій захопив Берестя, літописець, розповідаючи про пораду бояр князя Мстислава Даниловича покарати свавільника, відібравши у відповідь його городи, вказав уже тільки Белз та Червен¹²². Тобто, маємо очевидний статус, так би мовити, “заштатного городка” – третього з черги серед виділених молодому князеві володінь. Що мало б спровокувати тепер появу в подібному – на тлі настільки виразно скромнішого становища – осередковій єпископській кафедрі й чому для цього, раптом, з-поміж потенційно можливих кандидатів мали вибрати власне його – гадати не випадало би так само, як не задумувався над цією перспективою й автор відповідної пропозиції. Проте, реалізувавши на показаний спосіб взяте на себе зобов'язання щодо заперечення існування єпархіального осередку в Холмі за часів короля Данила Романовича, до належного з'ясування винесеної у заголовок властивої теми О. Толочко, як видно, вже не мав наміру навіть вдаватися.

У цьому, правду кажучи, й не відчувалося найбільшої потреби, оскільки справжнім завданням публікації, за наведеним відвертим визнанням самого ж автора, виступає уже відзначена боротьба з поширеним, як стверджено, завищенням статусу Данила Романовича, одним з виявів якого й потрактовано зазначене закладення у Холмі окремої кафедри. Від такого, власне, завдання і виведено весь залучений набір однозначно скерованого наповнення пропонуванних характеристик. Тобто, йшлося, фактично, про боротьбу, акурат, із самим королем, а водночас також – поступово викристалізуваною упродовж останніх півтора десятиліть новою, заснованою, насамперед, на докладнішому опрацюванні комплексу літописних відомостей, поглибленою системою поглядів стосовно холмського осередку часів короля Данила Романовича¹²³, як і, зрештою, – постаті короля та його епохи загалом¹²⁴. Хоча, здається, у даній

¹²⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 911.

¹²¹ У літописі за різних обставин упродовж століття Червен відзначений сім разів: Ипатьевская летопись. Стб. 721, 739, 766, 775, 865, 911, 929. Проте жодне з цих звернень не пропонує вказівки на якийсь важливіший статус його самого за тогочасних умов.

¹²² Ипатьевская летопись. Стб. 928–929.

¹²³ Див.: *Aleksandrowycz W. Sztuka...* S. 52–59; *Ричка В. Холмський проект...* С. 110–114;

Александрович В. Мистецтво Холму... С. 136–153; *Його ж. Холм...* С. 163–202; *Його ж. Холмське будівництво...* С. 34–66; *Його ж. Холмська ікона Богородиці з Емануїлом (Студії з історії українського мистецтва. Т. 5).* Львів, 2018. С. 124–125.

¹²⁴ Найдокладніше його викладено: *Александрович В. Холм...* С. 163–202; *Його ж. Холмське будівництво...* С. 35–77.

конкретній ситуації ця “нова” постать при цьому не так уже й сприйнята, а навіть відома – радше, тут випадало би вбачати, хіба, попередню реакцію, щось на зразок своєрідного “передчуття тенденції”.

Новіше осмислення вказує на Холм 40–50-х років XIII ст. як – за всім сталим комплексом притаманних йому ознак – унікальне явище східноєвропейської історії свого часу. Дальший розвиток такого сприйняття здатний започаткувати наступний етап відкриття і засвоєння досвіду цього все ще надто мало відомого виняткового феномену східноєвропейської дійсності середини століття. Однак таке, засноване на сумі перевірених фактів, відкриття однієї з найсвоєрідніших сторінок української історії пізньої княжої доби й, водночас, важливий крок до переосмислення багатьох визначальних особливостей подальшої еволюції національної традиції за часів пізнього Середньовіччя не у всьому стикається з належним розумінням та сприйняттям. Тому на шляху утвердження нової системи поглядів стосовно відповідного аспекту національного історичного досвіду й здатні виринати такі прикриті актуально модною критичною фразеологією псевдопрогресивного наповнення, немало дивного забарвлення, нічим не обмежені а la наукові, поверхові, суто літературні комбінації, творцям яких, попри декларовану відданість джерелам, підкріплену багатим ерудичійним цитуванням, явно вдається грішити плутанням уже навіть самих жанрів...

О. Толочко від перших засвідчених в аналізованому тексті зусиль наполегливо простував шляхом применшення, приниження і заперечення особи короля Данила Романовича та його своєрідної постаті в історії епохи, послідовно добираючи для цього надійний підручний арсенал відповідної вимови засобів. Їх репертуар немало заснований на термінології “заштатного городка” і “крепостицы”, “незаметного князька”, до яких далі додається так само “заштатний єпископ Угровска”, у поєднанні з твердим переконанням у численних та різномірних послідовно “очевидних та безперечних” помилках літописців на тлі завідомо безсумнівної непомильності самого пропонованого прогресивного наповнення трактування. Навіть коли, немов забувши про власне призначення до взятого на себе зобов'язання боротьби, інтерпретатор переходить до, нібито, вихвалання Холму, за знанням законом маятника воно так само ведеться із завідимим істотним відхиленням від буквальної вимови літописного викладу з немалим додатком різноманітних ерудичійно забарвлених прикрас. Потрапити буквально в слід самого подразника власної ерудованості й на цій новітній стежі незмінно критично настроєному авторові теж не випадало ніяк...

* * *

О. Толочко знаний з наполегливих зусиль задля працювотого переключення на власний розсуд найдавнішого періоду української історії, засвідченого старокиївським літописанням, поєднаних з намаганнями утвердити замість нього власну логічну конструкцію, побудовану на засаді нічим не обмеженої самостійної літературної творчості на матеріалах відкинутого історичного джерела¹²⁵. Тепер запропоновано, немов, продовження уже знаних успіхів на

¹²⁵ Подібні успіхи не обмежилися намаганням переписати усю старокиївську історію – не менш показові й скромнішого засягу зусилля. Зокрема, автору з не меншим успіхом вдалося “заперечити” ще також такі її важливі моменти, як викладену не

тільки в літописі, а й Києво-Печерському Патерику найдавнішу історію Києво-Печерського монастиря та історичність постаті святого Нестора Літописця: Толочко О. П. Влахернська легенда у Києво-Печерському патерику і Кловський Стефаніч монастир

вказаному поприщі, використовуючи цього разу літописання та історичну традицію Галицько-Волинської держави XIII ст.

Маніфест у ролі своєрідного непроголошеного credo такої постави уже з'явився – без урочистих звуків фанфар, тихо і непримітно, але, незалежно від використаного при цьому способу об'явлення, – “весома, грубо, зримо”. Уболіваючи над незрозумілою для себе відсутністю у тексті літопису “портрету” головного персонажу холмської історії, О. Толочко в пошуках пояснення очевидного недогляду укладача відповідної частини розповіді ствердив: “один із можливих висновків, здається, лежав на поверхні: *Галицько-Волинський літопис* було написано після смерті Данила людьми, які не пам'ятали його зовнішності” (збережено правопис оригіналу – В. А.)¹²⁶. Що літописець не бачив перед собою завдання вносити до поданого тексту геть усього, чого через століття можуть потребувати майбутні покоління істориків, – перекопувати зайве. Очевидно, так само немає сенсу за таких обставин кидатися до літератури й вишикувати немалий ряд авторитетних авторів, які з виразним вмотивованим переконанням відзначали появу літопису в середовищі самого короля, укладення первісної його редакції зусиллями як сучасника, так і в холмському осередку. Хоча водночас віддавна поширене у наукових колах усвідомлення, власне, такого походження літописного викладу про справи короля та його епохи не можна не відзначити. Так само, як немає у цьому конкретному прикладі потреби полемізувати з приводу теж не менш визнаного подальшого редагування вихідної холмської основи тексту зусиллями представників володимирського середовища князя Володимира Васильковича, тобто, – у найближчі два десятиліття після цього. Потреби в якихось спеціальних заходах оборони усталеної наукової традиції немає через засвідчений підхід до використаного джерела та пропозицію наведеного заперечення на зовсім іншому рівні: новатора, безперечно, “понесло”...

Це вже надто приватна справа самого О. Толочка – за наявності такого бажання, задумуватися з приводу того, як в його очах так могло статися, що холмський літопис мали укладати люди, “які не пам'ятали його (короля Данила Романовича – В. А.) зовнішності” й водночас – опрацьований їх заходами текст мав пройти володимирське редагування, щонайпізніше, – ще перед кінцем 1280-х років. Втім, як і укладення старшої частини літопису в Холмі, молодшої володимирської його трансформації О. Толочко, здається, визнавати так само, ніби, не зовсім схильний. Тому не тільки розглянутий досвід вивчення проблеми функціонування у середині століття Холмської єпархії з чималим рядом різновеселих, але незміно – “немало веселих” відкриттів і зовсім неочікуваних суголосних їм, такого ж наповнення прозрінь, а й само заперечення загальновизнаного досі існування паралельної єпархіяльному середовищу літописної традиції випало б визнати наділеними тільки досить своєрідним стосунком не винятково до автентичної холмської історії середини століття. Як показано на численних немало вимовних прикладах, їх позначено відчутним відстороненням і від

Археологія. 1991. № 2. С. 58–69; *Ejusdem*. Gdzie i kiedy zarodziła się legenda o kronikarzu Nestorze *Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*. Т. 45. Lublin, 2002. С. 57–77.

¹²⁶ [Толочко]. О. Dariusz Dąbrowski, *Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w.* [Monografie Pracowni badań nad dziejami Rusi Uniwers-

ytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, 4] (Kraków: Avalon, 2016), 412 s. *Ruthenica*. Т. 14. Київ, 2017. С. 255. Показово, що в самому огляді йдеться, здебільшого, про літературні аспекти викладу та пов'язане з ними коло проблематики. Власне історичний контекст монографії привернув увагу автора значно менше.

історії як такої. Цілеспрямовано не лише переглядаючи випрацювану зусиллями декількох поколінь попередників систему поглядів на один з найістотніших аспектів функціонування новозакладеної столиці короля Данила Романовича, а водночас при цьому саму таку можливість цілковито заперечуючи та відкидаючи, новітній критик запропонував заміну, придатну для втішання, хіба що, з немало поштовго віддалення... При ближчому ж розгляді вона – як в поодиноких осягненнях, так і їх сукупності загалом, виявляється послідовно примарним творінням, зітканим з надто сумнівного набору не зовсім здорових претензій, неперевіраних поверхових здогадів, навіть у поєднанні з елементами звичайного невігластва. Але, найперше, запропонований науковий продукт переповнено зусиллями “посиленої” цілком самостійної та незалежної літературної творчості там, де завдання вимагало зваженого скрупкульозного аналізу літописного викладу та співвіднесених з ним аналогічної вимови писемних джерел позалітописної традиції. Автор, ніби, знав про завдання історика, згідно з власним же формулюванням, “лише висловлювати достовірні судження про ті фрагменти минулого, які залишилися відбитими у доступних свідченнях”¹²⁷. Проте в прикладенні до самого себе показав немало своєрідні розуміння та практичну реалізацію такого професійного зобов’язання. Спосіб, на який це зроблено, розглянута публікація висвітлює, як уже була нагода показати на достатній кількості конкретних репрезентативних фактів, аж надто виразно та вимовно. А водночас – ще й також ступінь потенційної надійності закладених, із залученням практикованої методи, підвалин будівництва “свого нового світу”...

Воно, може б, і нічого надзвичайного – рядове перепрацювання одного з істориків. Проте сам історик далеко не “рядовий”. Адже йдеться про загальновідомого “спадкового вождя” українських студій княжої доби... На щастя, попри неунікненні труднощі об’явлення нового, доба вже змінилася й спадкові права тепер презентуються зовсім інакше. Й спадщину, від якої належить – і доведеться! – відмовлятися, поки переглянуто далеко і далеко не систематично...

Тому, серед фактів актуальної історіографії запропоновані погляди, звісно, не випадало би не врахувати. Для окремих її тенденцій вони як показові, так і вимовні. Однак кроком з осмислення історії – якщо пригадати ще й таке, ніби, надалі незмінно традиційне для цеху та послідовно чинне зобов’язання – розглянуті надто вже дискусійні, на тлі звичних у наукових дослідженнях підходів, розмірковування, звісно, стати не здатні ніяк...

Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України

¹²⁷ Т[олочко]. О. Dariusz Dąbrowski... С. 258.